

ERDÉLYI MÚZEUM

XIX. kötet.

1902.

II. füzet.

A magyar Anjouk igényei a lengyel trónra.

(Kritikai tanulmány.)

Czarnkovski Janko guieznoi főesperes és lengyel koríró tárgyunkról a következőket adja elő: Kázmér lengyel király I. Károly magyar király idejében visszakivánván hódítani Lengyelországnak a német lovagrend, a brandenburgi markoláb és egyéb szomszédos fejedelmek által elfoglalt részeit, hogy ezélját övéinek kisebb fáradságával és költségével elérje, sógorához, a nevezett I. Károly magyar királyhoz fordult segítségért; a mit midőn ünnepélyes követséggel megkisérlett, Károly király viszont azt kérdé: mi jutalmat várhat a kívánt szolgálattért? Ekkor Kázmér tanácsot ülvén főembereivel, minthogy magának első feleségétől, a litván asszonytól fia nem született, hanem csak két leánya, fölajánlá Lajosnak, a magyar király elsőszülött fiának Lengyelországot, hogy utódja legyen a királyságban, ha neki idővel se születnék fiú magzatja.¹

Közbeveti azután a koríró főesperes: Vala pedig a mondott Károly királynak három fia: Lajos, András és István, kik közül Lajosnak Lengyelországot, Andrásnak Sziciliát, Istvánnak végre Magyarországot szánta, de a végzet nem kedvezett szándékának, mert András felesége Johanna gyalázatosan meggyilkoltatta; István, ki Lajos bajor herceg² egyetlen leányát vette feleségül, időnek előtte meghalt, és csak az egy Lajos maradt életben.

¹ *Sommersberg*, Silesiacar. rer. script. II, 101.

² Így hitták az egyházi körök Bajor Lajos német császárt, miután a pápa letette és kiközösítette, ha ugyan nem fűzték hozzá: „bajor herceg egykoron, hajdan (dudum, olim)“, vagy „kiátkozott, megátkozott embernek (excommunicatus, damnatus homo)“ nem címezték. Olv. a *Hist. Jahrb.* 1901. évfolyamában *Pflugh-Hartung* ily című értekezését: Die Bezeichnung Ludwigs des Bayern in der Kanzlei des Papstes Johann XXII.

Hogy I. Károly király úgy tervezgeté fiai sorsát, mint azt a lengyel koríró érdekesen megírta, nines valószínűség hián, sőt abból, hogy Nagy Lajos leányai: Katalin, Mária és Hedvig sorsát hasonlókép óhajtá elrendezni, arra következtethetünk, hogy atyja (és anyja) eszméit fonogatta tovább. András Sicziliai királyságát mennyire sürgette az Anjouk magyar háza, tudjuk; hogy Lajosnak kora ifjúságában várandósága volt a lengyel trónra, a következőkből szintén kétségtelenül fog kiviláglani; minthogy pedig harmadik fiáról is kellett gondoskodnia Károly királynak, annak esakis Magyarország juthatott volna. Nyilván hosszabb életre számított a gondos atya, ennek azonban ötvenhárom éves korában vetett véget a halál, mely annyi szép tervezgetésnek nyakát szakítja.

Előadja aztán folytatólag a koríró főesperes, hogy I. Károly király meg is vesztegette a lengyel főurakat, Kázmér befolyásos tanácsosait, névszerint Sbiszko krakói prépost és Spitko krakói várnagyot: adott nekik várakat, más fekvőségeket, évi fizetést is, hogy Kázmért megfogamzott szándékánál megtartsák.¹ Megigérite továbbá, hogy Lajos fia minden tartományt, melyet elidegenítettek Lengyelországtól, első sorban Pomérániát a német lovagrendtől, vissza fogja hódítani saját költségén.

Ezek után Kázmér király tanácsosai, sógora és nővére rábeszéléseinek és ígéreteinek engedve, Lajos királyfit esküvel és peccés levelek erejével utódjának jelölte ki az esetre, ha neki fia nem születnék, a következő három föltétel mellett:

1. hogy Lajos, Magyarország (leendő) királya Lengyelország határait visszaállítja, Pomérániát visszafoglalja saját hadi népével, saját költségén;

2. hogy Lajos, ha Kázmér utóda lesz, Lengyelországban nem nevez ki kapitánynak idegent, hanem csak lengyelt;

3. hogy adót nem szedet a lengyelektől, de megtartja őket jogaikban és szabadságaikban, sőt szó nélkül visszaadatja úgy az egyháziaknak, mint világiaknak mindazt, a mit tőlök igaztalanul elvettek.

¹ Jóllehet várak- és más fekvőségekről adománylevelek nem maradtak ránk, hogy bőkezűen kedvezett a magyar király magának Kázmérnak, tudjuk; nem tartjuk tehát lehetetlennek, hogy tanácsosait is megjutalmazta.

Viszont az összes lengyel főurak és nemesek hűséget fogadnak Lajosnak, de csakis neki és fiutódainak, amennyiben a föntebbieket megtartja.

Czarnkovski előadása, amint leírtuk nagyjából helyt álló, de fölfogásához és csoportosításához sok szó fér. Műve pártírat és mint ilyen, nagy óvatossággal használandó.¹

Elsőben is az indokolást, mintha Kázmér király egyenesen azért szemelte volna ki Lajos herceget utódjául, hogy ez Pomerániát a maga költségén magyarjaival visszafoglalja, kétségbe kell vonunk nemcsak azért, mert erről okirat nem szól, hanem főleg azért, mert Kázmér király ismételen, egyszer 1335-ben a visegrádi fejedelmi kongresszuson, aztán a kalisi 1343. évi kötésben ünnepélyesen lemondott Pomeránia birtokáról, minthogy belátta annak szükségét, hogy minden oldalról ellenségektől fenyegetett országa békéjét legalább nyugat felől, a leghatalmasabb ellenséggel szemben biztosítsa. Harminczöt év múlva utódja, a már akkor igen törődött Nagy Lajos magyar és lengyel király pedig, kinek egyébiránt elég baja volt a litvánokkal, ruténekkal, tatárokkal, sőt magokkal a lengyelekkel, e részben példáját követte és a német lovagrend ellen Pomeránia visszavétele végett hadat nem indított.

Midőn tehát Czarnkovski megértetni igyekszik olvasóival, hogy Nagy Lajosnak kötelessége lett volna Lengyelország régi határait helyre állítani, egyúttal azon súlyos vádat emeli ellene, hogy föl vállalt kötelességének meg nem felelt. Pedig Lajost, ki a visegrádi kongresszus idején tiz éves alig volt, épp úgy nem érheti szemrehányás, mint nem anyját vagy atyját. Hisz míg atyja ipját, a rettenthetetlen Lokietek Ulászlót harczaiban a német lovagrend ellen mindig hathatósan segítette, anyja s ehhez képest Lajos herceg is, nem járultak Kázmér király békés intenczióihoz, sőt azokat mindenképpen ellenezték, miben a lengyelek közül sokan, néhai Ulászló király fegyvertársai csatlakoztak hozzájuk. Hogy a békekötés ügye Kázmér és a német lovagrend közt nyolcz évig húzódtott,

¹ Hasonló véleményt táplál felőle *Zeissberg*, *Poľnische Geschichtschreibung* című koszorús pályaművében: Sein (Czarnkovski 's) Werk ist eine Parteischrift. Wer wollte auch ungeprüft die Characterschilderung der Königin Elisabeth, oder seiner Gegner aus derselben herüber nehmen? Aber er selbst macht aus seinem Parteistandpunkte keinen Hehl. (161. lap.)

míg végre létrejött, azt is a magyar királyi háznak, úgy hiszem főleg Erzsébet királynénak kell betudnunk, mint ezt más alkalommal megmutatni szándékozunk. Talán ez volt az oka, amiért a lengyelek oly vérmes reményeket kötöttek Nagy Lajos örökösödési jogához, de ez nem menti föl a főesperes korírót a szántszándékos ferdítés gyanúja alól, mert neki, mint Kázmér király egykori alkanczellárjának, ismernie kellett a helyzetet s annak előzményeit.¹

Dlugosz, ki egyebekben a gnieznói főesperes nyomdokain halad, de mert a visegrádi és kalisi béketárgyalásokat ismeri, e pontban, az indokolásban t. i., eltér tőle. Szerinte, miután Kázmér meggyőződött arról, hogy (első) feleségétől, Annától, Gedimin litván herceg leányától fia nem lesz, kezdett Lengyelország sorsáról gondoskodni azon esetre, ha meghalna. E végett Krakóban, 1339. május 8-án országgyűlést² tartott a végre, hogy kit jelöljön ki esetleges utódjául? A legtöbben Semovitot és Jánost, mazoviaai fejedelmeket vagy Opuliai Lászlót ajánlották, mint a kik a régi lengyel királyok nemzetségéből származtak, minthogy méltatlan dolog lenne idegent választani, míg telik belföldiekből: ez volt az általános vélemény. Kázmér király azonban és tanácsosai ellenkeztek a közvéleménnyel.

¹ A mit I. Károly király sógorának, Kázmérnak megígért, az csupán segítség volt, ha ez hadat járna akár a német lovagrend, akár más ellen égei ellen, mint ez Nagy Lajos királynak 1352. évi okiratából, melyet alább egész terjedelmében ismertetünk, kitűnik. A segítségre vonatkozó részlet így hangzik: „Subsidium autem et auxilium contra Cruciferos de Prussia et alios quoscunque suprafatos duntaxat praedicti regni Russiae, dum et quando expeditius et opportunius foret, iuxta modum et formam prioris comparationis inter dominum Karolum regem genitorem nostrum, et per consequens nos ac ipsum dominum regem habitae nos vel idem dominus Stephanus (István herceg Nagy Lajos öcsese) compraestabimus domino regi Poloniae praenotato.“ Ellenben koronázási esküjében, mint ez az 1374. évi kassai privilegiumból kitűnik, a következőre kötelezte magát Nagy Lajos: Sed quia corona regni praedicti (Poloniae)... posset aliquomodo dividi, rumpi vel quovis modo violari, promittimus... sub sacramento fidei nostrae, ipsam coronam regni Poloniae semper salvam et integram et illibatam conservare, et nullas terras vel partes earum ab ipsa alienare vel minuere, sed eam augere et recuperare, velut in coronatione nostra sumus et fuimus obligati nostris munimentis. (*Bandtkie*, Jus Polonicum, pag. 184.)

² Generalem conventum. Tanácskozás lehetett az csak, és talán előbb mint 1339-ben.

Senkit se választanak, azt mondák, a sziléziai hercegek közül, mint a kik kényszerítő szükség nélkül meghódoltak a cseh királynak, s ez által nemzetök, nyelvök és hazájok árulói lettek, érdemetlenek tehát Lengyelország koronájára. A mazovia hercegektől se lehet sok jót várni, mint a kik a lengyel korona hűbéresei. Aztán Kázmér az urak figyelmét Lajosra, a magyar király fiára irányzá, ki derék fiú, királyfi, a nővére fia. Tetszett ez eszme a lengyel uraknak s azt elfogadták, mire Kázmér magával vivén az urak főbjeit, kiket Dlugosz névszerint felsorol, a miből arra következtethetünk, hogy írásbeli följegyzések állottak rendelkezésére, személyesen átment Magyarországba. Julius 7-én érkezett Visegrádra sógorához, a hol unokaöcsesét Lajost, *has:nos föltételek mellett*, utódjának kinevezte. Erről szerződést is írtak mindkét részről.¹ Megjegyzem, hogy Kázmér ekkor már özvegy volt, minthogy első felesége, kit igen szeretett, 1339. június 28 án meghalt.

Czarnkovski második és harmadik föltétele, melyeket érintetünk, később keletkeztek, mint látni fogjuk. Ellenben, hogy a lengyel urak, midőn Lajosnak föltételese meghódolának, csakis reá és fiórköseire gondoltak, és leányokra, kiket a lengyel trónra méltatlanoknak véltek, nem; ehhez kétség nem férhet. Mert hisz, ha lehetségesnek vagy czélszerűnek tartották volna már akkor, hogy a Piastok trónját nők is elfoglalhassák, örökölhessék: nem kellett volna a szomszédba rándulniok, hisz a közelben találhatták Kázmér két leányát.

Egyébiránt ezen utódjelölés az időben, midőn megtörtént, ideiglenesnek mondható csupán, hisz csak az esetre szólott, ha Kázmér királynak időközben fia nem születnék. Kázmér pedig ekkor huszonkilenc éves volt, tehát java korában. Meg is nősült nem sokára. Elvette a cseh udvar ajánlatára Hedviget, a hesszeni tartomány gróf leányát, ki őt túlélte ugyan, de Kázmér rokonszenvezni nem tudott vele, a miért csakhamar elvált tőle. E sajnálatos körülmény következtében lett Kázmér király jelölése és Lajos király várandósága a lengyel trónra esiraképes már azért is, mert a lengyelek kitartottak mellette. Szemtanú tesz erről bizonytságot: János szent-ferenczrendi lektor és a király gyóntatója, ki Lajos

¹ Dlugosz, Hist. Polon. III, 192.

királyt 1351-ben litván hadjáratában kísérte, élményeit leírta, mely korírata a dubneci krónikában foglaltatik.¹

Az Ur 1351. évi június 19-én — írja kútfőnk — Lajos király elindult Budáról a litvánok ellen, június 24-én érkezett Kassára, innét Krakóba, hol nyolcz napi pihenőt tartott. Végre július 13-án Zandomériába (Sandomirba) érkezett és innét az összes magyarokkal és lengyelekkel Liblenbe (Lublinba), a hol azonban a lengyel király halálosan megbetegedett.

És jövének a (lengyel) hercegek, főurak és nemesek mindnyájan és megesküvének a szent evangéliumra, hogy a magyar királyt természetes uroknak és királyoknak a jelenben és jövőben megismerik, úgy azonban, hogy István herceznek a király öcsésének semmi köze se legyen hozzájuk,² azonképpen a németeknek, nevezet szerint Wolfartnak és Konrádnak³ sem. Nyiltan megmondták a királynak: a mely napon németet rendelsz fölénk várnagyúl, tudd meg, az nap elhagyjuk uraságodat. Kikötjük azt is, hogy egyikünk se köteleztessék hadba szállani, ha csak annyi zsoldot nem kap, a mennyi magának jövet, menet és honn maradt családjának elégséges. Minderre — teszi hozzá János barát — a király kötelezte magát.

Sajátságos jelenség, hogy a lengyelek mialatt királyok súlyosan beteg volt, szinte a halállal vívódott, nem e fölött bankódának, hanem Nagy Lajos királyunk elé járúlván, örömmel hozzá szegődtek, mint leendő uralkodójukhoz, kiben a szebb jövő reményét üdvözölték, mert bíztak benne, csakis benne, hogy nem zsarnok módra

¹ *M. Florianus*, *Fontes domest.* III, 160.

² István herceg jelleméről kevés adatunk van, de kemény ember leheteti, a mi kitűnik abból, hogy a kiátkozott Bajor Lajos leányát a pápa élénk ellenkezése daczára, feleségül vette, jóllehet, nyolcz évvel idősebb volt nálánál, hanem mégis VI. Kelemen dispencziójával. (*Tört. Tár*, 1894, 27.) De az asszony nem jól érezhette magát körében, minthogy halála után cserben hagyta a szlavyon bányságot, gyermekeit s egy Hohenlohenak lett a felesége. István herceg kemény jellemére vall a lengyelek nyilatkozata is, továbbá Videmovi Ulrik fia László prágai pap, ki nevelője volt s mint ilyen az esztergomi, győri és váradi kanonokságokra tett szert, de István herceg „nerói“ üldözése miatt nem volt maradása az országban. (*Kollányi*, *Esztergomi kánokok*, 57. lap.)

³ Kik zsoldosai valának Lajos királynak nápolyi hadjárataiban, utóbb mint Vöröskői urak fordulnak elő hazánk történetében.

fog uralkodni rajtok, de sőt szegénységüket is a hadi zsolddal könnyítendi.

Különös az is, hogy a lengyel történetírók, kik föladatokúl tűzték „Nagy“ Kázmér dicsőségét egekig magasztalni Nagy Lajos kisebbitésével, ezen eseményekről és okairól mélyen hallgatnak, úgy, hogy a valót inkább sejteni lehet, mint nyomon követni. Ez tudni illik azon időszak, midőn Kázmér törvényt nejt magától távol tartotta, fogolyként őriztette és féslett életre adta magát, népét törvénytelen adókkal zsarolta, s egyebek közt azon főpapot, ki bátorkodott őt meginteni, a Visztulába fojtatta.¹ Ime ez megfajtése az elhidegfilésnek, melyet a lengyelek királyuk iránt tanusítanak.

A litván hadjáratokról, nevezetesen azokról, melyek sikerében Nagy Lajosnak oroszán része volt, például az 1351. éviről az érintett korírók csupán azt említik, hogy Lajos magyar király segítségére volt Kázmérnak,² a ki (már t. i. a halálra vált Kázmér) nagyszerű hadjáratot indított a litvánok ellen, melyben megverte, szétverte őket és Lodomeriát Vladimir várával együtt elfoglaltván, valamely páros viadalban (in quodam particulari certamine) Kieystutot, a litvánok fővadjáját is elfogta. Mennyi téves adat, sőt szántszándékos tévesztés van e történeti előadásokban, kimutatható teljes hitelt érdemlő szemtanuknak, milyenek János barát, a király gyónatója, Sterneek, Ellerbach és Kreutzbeck lovagok jelentéséből, kik Nagy Lajos hadjáratában részt vettek.³

Nem Kázmér, de Nagy Lajos foglalta el Galicziát és Lodomeriát, melyek királyi czímét viselte és melyek régi jogon Magyar-

¹ Az egykorú történetíró, úgy látszik, *Czarnkovski* szavait idézzük, melyekből a mondottak némi megerősítést nyernek: *Kazimirus in seipso lubricus . . . tandem diabolo suggerente . . . vicarius ecclesie Cracoviensis . . . in flumine Visle submergitur innocens . . . Heu deinceps prosperitas ab ipso rege discessit . . . et quociens Lithwani cum Polonis in aliquod prelium convenerunt, semper Poloni vincebantur . . .* (*Sommersberg*, Siles. rer. Script. II, 98.) — Bővebben és bátrabban ír ezekről Kázmér király másik bámulója, *Dlugosz*, (*Hist. Polon.* III. 234 et sequ.) kiről pedig feltehetjük, mert kiméletesen, nem alaptalanul írt.

² *Dlugosz*, III, 240. : rex Polonia habens in suo solatio Ludovicum Hungariae regem.

³ *Fontes domest.* i. h. — *Diessenhofen* Böhmernél, IV, 82. — *Suchenwirt* Primisser kiadása I. IX, X. — V. ö. *Nagy Lajos* című művem 265. és köv. lapjait.

országához tartoztak. De Nagy Lajos böles gyöngédséggel egyelőre nem tartotta meg, nem kebelezte vissza birodalmába e két tartományt, hanem átengedte élethossziglanos élvezetül nagybátyának, a lengyel királynak. Ez elhatározásáról Budán 1352-ben kelt levele magyar fordításban így hangzik: „Mi Lajos Isten kegyelméből Magyarország sat. Galicia és Lodomeria királya tudtul adjuk jelen levelünk során, hogy Oroszországot, melyet elődeink a magyar királyok — köztudomás szerint — birtak, és a mely következőleg minket, kik jelenleg Magyarország fölött örök jogon uralkodunk, nagybátyánknak, Kázmér urnak, Lengyelország királyának, öcsénk, István herczeg megegyezésével, jelen levelünk által *adtuk és aján-dékoztuk*, oly hozzátétellel, hogy ha a nevezett királynak Isten kegyelme fiat adna, a mondott országot e fiútól vagy annak finemű örököseitől, — de nem a nevezett Kázmér királytól, míg ő életben van, — mi, vagy öcsénk István herczeg úr, vagy kettőnk örökösei százezer forinton magokhoz válthassuk, mire a mondott király urnak fia vagy örökösei amaz országot minden ellenmondás nélkül visszaadni tartozzanak. Ha pedig, mitől Isten őrizzen! Kázmér úr Lengyelország királya fiörökös nélkül húnyna el, ez esetben a szóban forgó Oroszország mint jogos tulajdonunk Lengyelországgal együtt teljes joggal kezünkre kerül, az erre vonatkozó jogi, eredeti kötés értelmében. Segítségül pedig a poroszországi keresztések, valamint Oroszország bármely megtámadói ellen, amint erre szükség leszen vagy alkalom kínálkozik, adni fogunk mi és ugyanazon István herczeg Lengyelország királyának azon módon, mint erre atyánk Károly király kötelezte magát és utána mi is köteleztük magunkat. Kelt Budán, husvét ünnepe nyolezadában, 1352. évben“.¹

Lajos magyar király e nagylelkű eselekedetének, ha keressük, csak két okát találhatjuk: egyet, hogy Kázmért visszavezesse a tisztesség elhagyott ösvényére, melyen „Isten kegyelme fiat adna neki“; mást, minthogy fia Nagy Lajosnak magának se volt, István öcsese számára is megszerezze a várandóságot a lengyel királyságra.²

¹ A *Stadnicki*: Synowie Gedimina II, 231. kiadott latin eredeti után.

² Nines tehát értelme *Caro* (Gesch. Polens II, 292 300.) rosszakaró és gúnyos nyilatkozatainak: „König Ludwig von Ungarn zeigte sich wieder als der alte gute Freund, der bei allen Geschäften mit Kazimir zunächst sein eigenes Interesse im Auge hatte“. És ismét: „König Ludwig von Ungarn

Gyanítom ez utóbbit abból is, minthogy Nagy Lajos újabb litván hadjáratához készülvén, anyját, Erzsébet királynét küldé Lengyelországba, hogy a lengyel urak hűségi esküjét kivegye;¹ még inkább abból, hogy miután István herceg 1354. augusztus 9-én meghalt, Kázmér király személyesen jött Budára, hogy István herceg fiának, Jánosnak is biztosítsa Lengyelország trónját azon esetre, ha Nagy Lajos fiörökösök nélkül halna meg.² Ezen elhatározáshoz azonban újból úgy a magyar, mint a lengyel nemesség hozzájárulása kivántatván, határozatba ment az is, hogy mindkét ország főurai 1355. husvét után Sandeeben eskütételre, hogy királyaik megegyezését részükről is elfogadják, találkozzanak.³

A sandeci gyűlést megelőzőleg az összes lengyeliség követeket küldött Budára Nagy Lajos királyhoz, hogy tőle kedvező föltételeket kérjenek, melyek mellett az ő trónöröklésén felül a János herceget is készséggel elfogadnák, voltaképpen, hogy lehetőleg nagy hasznot merítsenek a magyar királyi háznak nyújtandó kedvezményből. A követség tagjai négyen valának: János vojniei várnagy, Kázmér király egykori nevelője, Flórián krakói prépost (később püspök) és kanczellár, Péter szószólló (tribunus) és Pelka allovászmester, kik jó eredménnyel jártak, mert Lajos királynak Budán 1355. januárius 24-én kelt levelét vitték magokkal, mely igen beesés igéreteket tartalmazott azon esetre, ha Lengyelország trónját Lajos király elfoglalná.⁴ E levélben megígérte Nagy Lajos király:

1. hogy Lengyelországban csak régtől fogva szokásos adókat fog szedetni és *semmi esetre sem olyakat, melyeket Kázmér király atyja,*

mischte sich auf eine Art in die häuslichen und familiären Verhältnisse des Königs, welche dem Verdacht Raum gibt, dass er mit Planmäßigkeit es zu bewirken musste, dass Kazimir keine männliche Erben aus ehelichem Bette erhielt^a és számtalanszor másutt. — Caro egyébiránt elfogultságában helytelenül is értelmezte Lajos király fönti levelét, illetve annak kivonatát, melyet János lengyel kanczellár Krakóban 1357 szeptember 1-én készített és melyet *Sommersberg* (Siles. rer. script. II, Mantissa diplomatum 81.) kiadott.

¹ *Sommersbergnél* ugyanott kivonatosan.

² 1355 febr. 23. *Naruszewitz*, Hist. naroda polsk. IX, 192.

³ Nagy Lajos ismét anyját küldé a sandeci gyűléshez (*Dogiel*, Cod. dipl. regni Pol. I, 38.)

⁴ E levelet szószerint föntartá *Dlugosz*, Hist. Polon. III, 252. kiadása *Bandkie* is: Jus Polonicum, 156. lap.

vagy maga Kázmér király is, bizonyos okokból, sértvén a kiváltságokat, főleg a főpapoktól és egyházi személyektől kiszarolt. Sőt ha a városok szükség esetén némi fizetséget önként vállalni akarnának, erre őket kényszeríteni nem fogja.

2. Ha a királynak az országban utaznia kellend, nem száll meg a főpapoknál, egyházak birtokain vagy monostorokban, a tulajdonosok akarata ellenére. Ha pedig ezt el nem kerülhetné, minden okozott költséget megtérít.

3. Ha az ország határain túl hadat kellend járnia, kötelezi magát, hogy a hadjáratban résztvevők minden kárát pótolni fogja.¹

4. Ha pedig ő is, unokaöcsece János herczeg is fiörökösök nélkül mulnának ki, a lengyeleket hűségi esküjök, illetve minden más kötelezettségök alól fölmenti, kivevén, hogy megfizetni tartoznának azon 5000 hatvanad cseh garast, melyek megadását magára vállalta atyja, néhai Károly király, azon esetre, ha Kázmér idősb leánya férjhez megy, mely összeget Lajos király a mondott alkalommal csakugyan megadta. Ezen összeget meg kellene térítenie a királynak, ki az időben uralkodik, ha t. i. Lengyelország vagy az ő, vagy János herczeg kezére nem kerülne. Ellenkező esetben Kázmér, illetve országa e fizetség alól fölmentetnek. Egyebekben pedig Lajos király Lengyelország minden néven nevezendő lakosát, a herczegtől kezdve az utolsó zsellérig jogaikban és szabadságaikban megtartani ígérte.

Ezután vagy tíz évig semmit se hallunk Nagy Lajos pozíciójáról a lengyel trónutódlás kérdésében, hanem ha azt, hogy István herczeg fia, János herczeg időközben meghalt. Egyébként marad minden a régiben. Ami talán nyugtalanította Kázmér királyt, azon körülmény lehetett, hogy Lajos király családjában fiutódok nem jelentkeztek. Talán ráunt már a sivár életre és a különböző ágyasokra, kik közül Eszterka, a szép zsidó leány, Kázmért nemcsak leányokkal, de fiukkal is megajándékozta. Utjában állott ugyan törvényes felesége, az elűzött Adelheid, mindazonáltal feleségül szándékozott venni Glogani és Sagani Henrik herczeg leányát, Hedviget — úgy lehet — azon reményben, hogy még lesznek fiai és hogy utóbb a szentszék kegyelmét is kieszközli tervezett ház-

¹ A 2. és 3. pontot fölvevők a kassai 1374. évi privilegiumba is.

sága törvényesítéséhez. Nagy Lajos, midőn 1364 szeptemberben több fejedelem társágában Krakóban tartózkodék és megneszelte kedves nagybátyja e szándékát, az erkölcsiség szempontjából nemcsak helyeselte azt, hanem ajánlkozott, hogy házassági akadályá elhárításában közre fog működni a szentszéknél, a mit — sikertelenül ugyan — meg is tett; sőt készségesen megígérte, hogy ha Kázmér friss házasságában fimagzatot nemzene, a trónöröklésre vonatkozó minden jogáról lemond és Kázmér leendő fiutódját a lengyel trón törvényes örököséül fogja elismerni. Igaz, hogy ezt a régi szerződések is kikötötték, de nem szabad felednünk, hogy a születendő trónörökös, kinek javára Nagy Lajos eleve lemondott, nem lett volna törvényes gyermek. — Kázmér egybekelt 1365 júliusban Sagani Hedviggel, kitől azonban fia nem, csak két leánya született.¹

Maradt tehát a trónutódlás kérdése megint a régiben, míg nem IV. Károly császár bele nem avatkozott. Bosszúsággal tapasztalta a császár a visegrádi fejedelmi kongresszustól fogva a magyar és lengyel királyi házak szoros összetartását, valamint, hogy Lengyelország (még e század elején Csehország tartománya) Magyarországra várakozik. Ármányhoz szokott eszével belátta azt is, minthogy Nagy Lajosnak is csak leányai voltak, Kázmérnak is, ez utóbbi hajlandóbb lesz Lengyelországot saját leányaira hagyni, mint Nagy Lajos leányaira. Ajánlatot tett tehát Kázmérnak, hogy Venczel fiát leányai egyikével eljegyzi, e leányt a pápa által törvényesített és örökösödési jogát elismerteti. Mindenütt czélt ért; nemcsak Kázmér királynál, hanem V. Orbán pápánál is, ki értesülvén, hogy a császár és a lengyel király a kölesönös barátság megszilárdítása végett sógorságra óhajtanak lépni és a császár fia, Venczel, feleségül akarja venni Kázmér király egyik leányát; de minthogy a jegyesek negyedfokú rokonok, a leányok pedig törvénytelenek: megengedte a pápa, hogy a rokonság mellett is egybekelhessenek s egyttal törvényesítette a menyasszonyt, hogy atyja után örökölhessen.

Szerencséje volt Nagy Lajos királynak, hogy a római egyháznak ellenségei leverésére tetemes segítségre volt szüksége, melyet

¹ Mindezekről, valamint Kázmér király családi egyéb viszonyairól bővebben értekeztem, mely értekezésem valószínűleg a Századokban fog megjelenni.

miután a magyar követek a pápának megigérték, sikerült a császár aknáit fölrobbantaniok. A pápa föntartotta ugyan előbbi fölmentvényét Kázmér törvényes leányai részére, de hozzá tette, hogy ebből hátramaradás nem háromolhatik Lajos magyar királyra vagy anyjára, minthogy a Kázmérral kötött szerződéseiknek épségben kell maradniok: Erzsébet anya-királyné, Kázmér nénje első sorban, másod sorban pedig fia, Nagy Lajos örököse a lengyel koronának.¹ (1369. december 5.).

Magától értetik, hogy IV. Károly császár azonnal elejtette tervét Kázmér leányaira és Lengyelországra. Figyelmet érdemel még, hogy a pápa idősb Erzsébet királyné jogát a lengyel trónra, melyről eddig szó nem esett, erősen hangöztatta.²

Nem telt ezek után egy esztendőbe, és Kázmér király meghalt. Nagy Lajos tépelődve fogadta a küldöttséget, mely neki a lengyel koronát felajánlá. Miután pedig Krakóban megkoronázták és ellátogatott Gnieznoba, visszatért Magyarországra, Lengyelország kormánya gondjait özvegy anyjára hagyván. De azért maradt a mindinkább betegeskedő, korán elaggott jó királynak gondja elég, főleg ha növendék leánykáira gondolt, kikről atyailag gondoskodnia kellett.

Részben tudjuk, részben nagy valószínűséggel hozzá vethetjük, hogy Nagy Lajos Katalin leányának Szieziliát, Máriának Lengyelországot, Hedvignek Magyarországot szánta örökségül. Férjeikül pedig Katalinnak Lajos valois herceget, a francia király másodszületett fiát; Máriának Zsigmondot, Venczel cseh király öcsesét; Hedvignek Lipótot, Vilmos osztrák herceg fiát szemelte ki.

Igen ám; de Nagy Lajos gondosan kieszelt eme tervei kivitele sok akadályba ütközött, a minthogy azok tényleg más megoldást nyertek. Mellőzve egyebeket, hogy leányai egyike Lengyelország trónját örökölje, annak útját állotta a budai, imént érintett 1355. évi kötés, mely szerint a lengyelek csak arra kötelezték magokat,

¹ *Theiner*, Monum. Hung. II, 89. Bővebben írtam erről *István ur árvája* cím alatt a *Századok* 1901. évfolyamában

² Valamint hogy később 1372-ben és 1374-ben XI. Gergely és idősb Erzsébet királynőt Kázmér király utódjának mondja: „cum eidem (Kazimiro) germano tuo in regno Polonie successeris“. (*Theiner*, Monum. Hung. II. 130. 149.) A mit azonban csak mellékesen jegyeznünk meg.

hogy Nagy Lajos fiutódait fogadják csak el örököseinek. De mert ilyeket Isten nem adott neki, hogy az öröklést leányainak is biztossítsa, elengedte a lengyelek minden királyi adóját, kivéven az ekeadót (poradlne), melyet két garasra mérsékelt minden jobbágytelek után. A főpapok azonban hivatkozva kiváltságaikra, ezt is vonakodtak megadni.

Ez egyszerű lefolyása, miképpen eszközölte ki Nagy Lajos a lengyelektől, hogy utána leányai is örökölhessenek. De minthogy Nagy Lajos ezen eljárását, mely Lengyelország hatalmi fejlődésének alapját alkotta,¹ régibb és újabb történetírók fölhasználták Nagy Lajos fényes jelleme moeskolására, különben is a *kassai egyezmény*, mely mellett a lengyelek Nagy Lajos óhajtását teljesítették, fontos történeti esemény, azt behatóbb bírálat alá illik vennünk.

A gnieznoi főesperes korírata három szakaszát kell egybevetnünk, hogy az igazságot kifürkészsük, mert az egyezmény hivatalos okíratán kívül ő a kútfő, melyből közetlenül meríthetünk.²

A főesperes a csinyt, minek ő a kassai egyezmény létrejöttét veszi, Zavissnak, idősb Erzsébet királyné alkancellárjának tulajdonítja. Zavisst, ki őt az alkancellári méltóságból kitúrta, ezzel előmenetelét nemcsak begátolta, de neki sok más keserüséget is okozott, határtalanul gyűlölte. E gyűlöletben találjuk indító okát a sok rágalmas ócsárlásnak, melyekre magát a főesperes ragadtatta, mert a gyűlölet a legrosszabb tanácsadó.

Suchiwilk János, krakói kancellár, gnieznoi érseknek kineveztetvén — beszél a főesperes — a kancellárságot Zaviss a krakói dékán nyerte el atyja és barátai segítségével, minek következtében annyira dőlyfös lett, hogy a királyné udvarát folyton követte és ügyeit más által nem engedte végeztetni, hanem csupán a püspök által, ki a királyné oldalán vala. Azt is mondják, hogy a királyné sokszor korholta állhatatlanságáért, megbizhatatlanságáért (de factis

¹ Der den Anbruch einer glänzenden Machtentfaltung nach Aussen vorbereiten hat. (Zeisberg, Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters, 157. lap.)

² E szakaszok *Sommersberg* (Siles. rer. script. II.) 112. 120 és 132. lapjain találhatóak és ezen fölíratokat viselik: De exaccione tributi Poradine per Lodvigum. De exaccione tributi in bonis ecclesiarum. De morte Zavissii episcopi Cracoviensis, mely utóbbi a 129. lapon kezdődik.

instabilibus), sőt óhajtá, vajha távoznék udvarából; de mert némely királyi leveleket (értsd a budai 1355. évi egyezményt), melyeket Lajos király a lengyeleknek adott volt, megmásítani kívánta, ezért túrte, sőt magasabb méltóságokra emelte, minthogy Zaviss megígérte neki, hogy atyja és barátai segítségével a mondott leveleket könnyebben módosíttathatja. Adott ugyanis Lajos király még Kázmér király életében a lengyeleknek különféle szabadságot, melyek szerint semminemű adót sem szabad rájuk, egyháziakra és világiakra egyaránt, kivetni vagy tőlük behajtani.

Mi azonban, kik Nagy Lajos király budai levelét szószerint ismerjük, tudjuk, hogy csak annyit ígért meg a lengyeleknek, miszerint megelégszik a régi, szokásos adókkal és nem fog oly zsarolásokat követni el rajtok, melyeket Lokietek Ulászló és fia Kázmér megengedtek magoknak.¹ Kített pedig a szokásos adó Nagy Lajos koráig, minden jobbágy- (kmet-) telek után hat cseh garast, egy mérő zabot és három véka (chorus) rozsot.²

Nagy Lajos király, föltett szándékát szeme előtt tartva, meghagyta tehát a tartományok kapitányainak, hogy szedjék be az ekeadót, azzal a fenyegetéssel, ha ennyi adót sem akarnának fizetni, majd nagyobbat vetnek ki rájuk, mely fenyegetést el is hihetjük a főesperesnek, nem is. A főpapok és főurak azonban az adót a pestisnél is inkább gyűlölték. Ezt már elhíhetjük, ha nem Dlugosz mondáná is. Erre a gnieznoi érsek összehitta a főpapságot tanácskozássra az adóügyben, de csak káptalana és egynémely püspök követe jelent meg hívására. Ezek János főesperest (már mint a korírót magát) másodmagával küldötték László opuliai herceghez azon kérelemmel, tiltsa el a kapitányoknak, hogy az egyházak kmetjeitől adót szedjenek, mígnem a püspökök követeket küldének Magyarországra a királyhoz. László herceg teljesítette e kérést, haladékot engedvén július 25-ig. Ekkor a főpapok összegyűltek Kalisban, hogy kivált-

¹ Nullas collectas in predicto regno (Poloniae) exigi faciemus a regnicolis, quas pater d. regis aut idem d. rex aliquibus ex causis, ultra consuetam et solitam libertatem ab eisdem, presertim prelatiis et personis ecclesiasticis exigi vel extorqueri fecissent; sed contenti erimus, que ipsi consueverunt solvere ab antiquo (*Dlugosz*, III, 252.).

² *Czarkovski* szerint (*Sommersberg*, II, 120.) — *Dlugosz* szerint (III, 353.): sex scotos latorum grossorum, unam mensuram siliginis et unam avenae.

ságos jogait megvédjék és követeket küldjenek nem annyira a pápához, mint inkább Lajos királyhoz. Küldöttjeik Flórián krakói püspök és Dobrogost krakói dékán valának. „A kegyelmes király engedett a kérvényezők folyamodásának, elengedte az adót, de nem egészen, hanem azt mondta, majd kiegyezik velök bizonyos mér-sékelt hányadban“. Ugy látszik, a világiak is küldöttséget menesztettek a királyhoz, kik azon ürügy alatt, mert tekintve az országos érdemeiket, Kázmér király fölmentette őket és birtokaikat minden adó alól, kérték, hogy e kegyelemben tartsa meg Lajos király is őket és levelet is adjon róla. Lajos király azonban jobban volt értesülve az ügy állásáról és viszonzá: Igaz ugyan (ha igaz?), hogy nagybátyám Kázmér azzal kecségtette főpapjait és főurait, hogy az eke-adót el fogja törülni, de szavát be nem váltotta és mind végig beszédte az ekeadót. Én azonban hajlandó lennék ez adó nagyobb részét elengedni és kisebb részével uri jogom elismerésül megelégedni, ha ugyan a főpapok, főurak és főnemesek is hajlandók lennének leányaimat örökösömül elfogadni.¹ — Mert — s itt ismét a gnieznoi főesperest beszélgetjük — ugyanazon levélben, — tudniillik az 1355. évi budaiban, — az is foglaltatott, hogy a lengyelek csakis Lajos királyt vagy netán születendő fiát kötelesek királyokul elismerni. Most pedig azon mesterkedett a király, hogy ezen levele változást szenvedjen és necsak elsőszülött leányának hódoljanak meg a lengyelek, hanem még adót is fizessenek. Hogy pedig Zaviss, Zaviss atyja és rokonai segítségével ezélt érjen, megígérte a király is, anyja is, miszerint a legelső megürülendő püspökséget Zavissnak adják, s erről peesétes levelet is adtak neki.² — Más országos főuraknak pedig királyi nagylelkűséggel pénzt osztogattak.³

A mondott Lajos király idejében azon gonosz s a kánoni joggal ellenkező szokás kapott föl, hogy holmi nagyralátó papot nemesak a király kegyúri jogához tartozó, megürülendő egyházi

¹ *Dlugosz* idézett helyen.

² Mennyire való ezen állítás jelen alakjában, meghazudtolja maga a főesperes néhány sorral alább, ahol azt írja, hogy Zaviss a káptalan választotta püspöknek.

³ A lengyelek (és nemesak ők) szerették ugyan a potyát; de megvesztegetésnek a magyar Anjouk történetében eddig nyomát nem találtam.

javakra, hanem püspökségekre is előjegyeztek, a mi kevésbé helyesen történt.¹

Hasonlóképpen némely világi urak is szereztek maguknak adományos leveleket országos méltóságokra, a mi úgy az egyházi, mint világi emberek közt sok kellemetlenséget okozott.²

A gnieznoi főesperes egyik helyen (*Sommersberg* II, 133.) hasonló, mindenféle vesztegetésnek tulajdonítja, hogy a lengyel főurak közül sokan, a kétgarasos adó mellett Lajos király *elsőszülött* leányának meghódoltak. Csupán a papság mondott ellent, a király szándékán megnyugodni vonakodván. Más helyütt (ugyanott a 112. lapon) némi ellenmondással azt állítja ugyanazon főesperes, hogy a lengyelek „elégge szegyenkezve“ hűséget esküvének a leányági trónöröklésnek, megigérték a kétgarasos adót is örök időkre, csak az érsek és a püspökök, hivatkozván kánoni kiváltságokra, még azt a csekély fizetséget is megtagadták.

¹ Tény, hogy e korban, midőn az exspectantiákat derűre-borúra osztgatták Avignonban és pedig nem mindig nagylelkűen, Nagy Lajos is sürgette, hogy a főpapok kinevezésénél tekintettel legyenek az ő ohajtásaira; nagyrészt voltak is. És habár a gnieznoi főesperes nem volt jelöltjei közt, tény az is, hogy Nagy Lajosnak főgondja volt az általa ajánlott főpapok érdemes voltára.

² Ilyesmi aligha volt divatban Nagy Lajos uralkodása alatt, adat legalább hiányzik hozzá. Hogy ígéretet tettek érdemes hazafiak jutalmazására, vagy előleges ígéret nélkül is megjutalmazták a jó szolgálatot, az manap is előfordúl, megtörtént akkor is. Kétségtelen, hogy Nagy Lajos megjutalmazta Krakó városa polgárait, a miért önként és készséggel (*non coacti, non allecti, nec compulsi, sed ex libera et bona voluntate*) a szent keresztre tett esküvel fogadták, hogy ha fimagzatja nem születnék, *quod absit*, három leánya: Katalin, Mária, Hedvig, vagy a még születendők közül azt fogadják el királyokul, kit ő kijelöl számukra. (Kelt Visegrádon, 1375. szeptember 30.) Kiadta e levelet Alsáni Bálint pécsi püspök és kancellár; tanukul előkerülnek rajta: Telegdi Tamás esztergomi érsek, Deméndi László veszprémi püspök (a király orvosa), Firenzei János váci püspök, Opuliai László herceg, rutén helytartó, Szepesi Jakab országbíró, Simontornyai Imre volt nádor és Széchi Miklós volt bán. Nagy Lajos király e levelében megerősítette mindazon szabadságokat, melyeket Krakó városa Lokietek Ulászló és Kázmér királytól, tőle, atyjától Károly királytól, anyjától Erzsébet királynétől, öcseseitől András és István hercegektől 1339 december 7-én kapott. Megigérte továbbá, hogy szokatlan adókkal terhelni nem fogja, végre elrendelte, hogy a bochniai kereskedőknek Thorn felé veendő útjukban, árui elvesztése mellett, Krakó felé kell menniök (*Monum. Polon.* V, 64.)

Hogy a lengyelek némelyei szégyenkezve, restellkedve egyeztek a női utódlásba, azt valószínűnek tarthatjuk, minthogy az időben nemesak uralkodónak, hanem főhadvezérnek, főbírónak tekintették a királyt, mely tisztségre egész férfiú kellett és nő nem volt alkalmas, amiért Lengyelországban csak úgy, mint Magyarországon a nőuralomra eset eddigelé nem fordúlt elő. Ellenben ha tekintjük, hogy Nagy Lajos halála után mennyi kitartással követelték a lengyelek, hogy Hedviget királyul átküldjék, azt kell hinnünk, hogy a szégyenkező lengyelek száma nem éppen volt túlságos, ha csak föl nem vesszük, hogy idősb Erzsébet királyné uralkodása időközben népszerűvé tette a nőuralmat.

Az azonban határozottan téves állítás, hogy a lengyelek eleinte csupán az elsőszülött leánynak, tehát Katalinnak hódoltak meg és csak ennek halála után hívta össze Nagy Lajos király megint Lengyelország főurait Kassára, hogy másodszülött leányának is meghódoljanak, mely állításával a gnieznói főesperes Dlugoszt ugyan nem, de a többi történetírókat egész Caroig¹ tévedésbe ejtette. Téves pedig ez állítás azért, minthogy csak egy kassai kötést ismerünk, s ez 1374. szeptember 17-én kelt. Ebben az mondatik: jóllehet a lengyelek előbb csak arra kötelezték magukat, hogy Lajos király utódjának csak fiát fogják elismerni, most minthogy fia nincs, leányai közül azt, kit akár ő, akár anyja vagy felesége kijelöl, fogadják el örökösének vagy utódjának. Téves továbbá a főesperes és követői fönti állítása azért is, minthogy Katalin nemesak 1374-ben, de 1375-ben is élt és csak 1376-ban halt meg.

Valószínűleg ráfogás az is, a mit a főesperes a kassai gyűlés lefolyásáról említ, hogy Nagy-Lengyelország főbbjei, a gnieznói érsekkel élükön, Nagy Lajos ohajtásának ellenszegültek; de a krakóiak (kis-lengyelek), kivált a Zaviss pártja tanácsára a király bezáratta Kassa város kapuit, s ily módon csikarta ki a hűségesküt leányai számára. Az ezen alkalomból kiállított okirat, a híres kassai paktum az összes főurak, főnemesek, nemesek és város közmegegyezését említi², melynek ha hinni nem akarunk, hihetünk a ténynek, hogy a nagy-lengyel főurak voltak oszlopos támaszai Zsig-

¹ *Gesch. Polens* II., 386.

² *Katona*, *Hist. Crit.* X., 583.

mondnak, kit Nagy Lajos mint Mária leendő férjét és Lengyelország jövőendő királyát reájok bízott.

Hinnünk kell a levélnek, melyet a Nagy-Lengyelország nemes községe¹ hittel fogadja, hogy minden hűséggel és engedelmességgel fog viseltetni a „szent emlékü“ Lajos király azon leánya iránt, a kit írott kötések szerint törvényes örökösül Lengyelországba küldenek.²

A nemes főurak, kiket néhány évvel előbb — állítólag — arra *kényszerítettek*, hogy Nagy Lajos akaratának meghódoljanak, a nagy király halála után aligha állottak volna *önként* ígérletük mellett.

Végre, a mi Czarnkovski Jankót annyira földühítette, Zaviss is elnyerte jutalmát. Miután Mokrski Flórián krakói püspök 1380 februárius 6 án meghalt, az árvaságra jutott krakói káptalan Kuroszwenki Zavisst, krakói főesperest a Rózsák nemes házából, 1381 márczius 24-én püspökének megválasztotta, kit miután János gnieznoi érsek Kalisban, 1381 április 14-én megerősített, VI. Orbán pápa rendeletére Demeter esztergomi érsek Esztergomban fölszentelt.³ Zaviss 1381. májusban foglalta el püspöki székét, azonban már 1382 januárius 12-én meghalt, s ezzel megtette Jankó főesperesnek azt a szivességet, hogy kedve szerint megrágalmazhatta.⁴

¹ Harminez névszerint fölemlített főura, köztük a poznani és kalisi nádorok, a kalisi, nakeli, stremi, biechovi, sbassini várnagyok, ceterique nobiles, nobiles milites, totaque communitas Maioris Poloniae.

² Omnem fidelitatem et obedientiam filiae serenissimi principis ac domini olim Ludovici sanctae memoriae, olim regis Poloniae et Hungariae, quae nobis pro haerede legitimo in regnum Poloniae . . . dabitur, secundum tenores . . . in literis descripti . . . inviolabiliter tenere. Datum et actum in Radomskie 1382 (december 2.) feria tertia post festum S. Catharinae. (*Bandtkie*, Jus Polonicum codicibus veteribus manuscriptis et editionibus quibuscumque collatis (Varsó, 1831.) 187. lap.

³ *Dlugosz*, Hist. Polon. III, 388, a ki hozzá teszi, perse ex propriis, hogy a választás idősb Erzsébet királyné közreműködésével is történt. Talán el is hinnők ez állítását, ha idősb Erzsébet királyné még 1380-ban meg nem halt volna.

⁴ Érdekes mutatványt nyújt szertelenségekről, melyeket Jankó úr megengedett magának, a következő részlet: contigitque prima nocte post sepulturam ipsius (Zavissii) quoddam memorabile, quod sanctuarii, qui in armario ecclesie thesaurum ipsius ecclesie custodientes vigilabant, audierunt strepi-

Pedig Zaviss műve, a kassai kötés, melyet Lengyelország szabadsága nagy levelének, arany-bullájának nevezhetünk,¹ örök hálás emléket állít nem csupán Nagy Lajos királynak, hanem Zavissnak is, ki azt szerkesztette.² A lengyel nemzet nem is késett a szabadságokat, melylyel Nagy Lajos király megajándékozta Jagello Ulászó által, mentül előbb ismételve megerősíttetni.³

PÓR ANTAL.

tum equorum per pavementum ecclesie huc et illuc discurrerent. Ex quibus sonitu et strepitu vocum et equorum in tantum fuerant territi prefati sanctuarii, quod nec clamare nec loqui potuerunt et deinceps gravi infirmitate quasi attoniti remanserunt nec usque ad presens de vita ipsorum spes habetur. (Sommersberg, II. 133.)

¹ *Bandtkie*, Jus Polonicum, pag. 184. ily czímet ad neki: *Privilegium Ludovici regis, confirmans omnes literas, jura et libertates per antecessores ejus (?) indigenis regni Poloniae concessas, per quod novas exemptiones suas regno dedit pulchras et perutiles.*

² Megismeri ezt *Caro is* (Gesch. Poleas, II, 390.), noha egyebekben a gnieznoi föesperest vakon követi, midőn így nyilatkozik: Es ist wohl kein Zweifel, dass Zawissa als Reichskanzler der Verfasser dieser neuen „Charte“ des polmischen Reiches war, und man muss ihm die Gerechtigkeit widerfahren lassen, dass sie mit der eines Reichsgrundgesetzes würdigen Klarheit und Schlichtigkeit abgefasst ist . . . und geht in vielen Bestimmungen weit hinaus über die Umstände, welche sie hervorgerufen haben, sie umfasst vielmehr das ganze staatsrechtliche Verhältniss der Krone zu den anderen Staatsfactoren.

³ *Bandtkie*, Jus Polonicum, pag. 189. de dato Cracowie, 1386 febr. 18. és Korczyn, 1386 aug. 29.

Kolozsvári polgári konyha a XVI. század végén.

Mi magyarok nem vagyunk azon szerencsés helyzetben, mint Európa némely népe: a francziák, olaszok, spanyolok, németek, kiknek már a középkorból is számos emlékirat, magán és nyilvános testületek számadásai, regények, melyek a magán élet viszonyait festik, sőt egész részletes háztartástanok állanak rendelkezésükre; oly bőségben, hogy teljesen világos a részletekig megbízható képet alkothassanak magoknak őseik magánéletéről.

Báró Radvánszky Bélának örök érdeme marad, hogy nagy munkával, áldozatkészséggel összegyűjtötte a régi magyar családi életre világot vető emlékeket. De minthogy adatait fejedelmeknek és fejedelmi vagyonnal bíró főuraknak, a Thurzóknak, Illésháziaknak, Esterháziaknak s hozzájuk hasonlóknak leltáraiból, számadásaiból s más ilyenmű írataiból merítette: nem általánosíthatjuk a művéből merített tudásunkat, ha a magyarság nagy zömének, a nép alsó rétegeinek s középosztályának, a kis- és középnemességnek s a városi polgárságnak magánélet viszonyait óhajtjuk részletesebben megismerni.

Kolozsvár város levéltárában a XVI-ik század végéről és a XVII-ik század számos évről régi számadáskönyvek maradtak fenn. Ezekből, illetőleg ezek közül a város sáfárjainak, gazdáinak számadásaiból gyűjtöttem adatokat, melyek világot vetnek arra, miképpen éltek, mit ettek, s némileg arra is, hogy ez étkeket mi módon készítették el azon időben a tekintélyesebb polgári körök.

A czélomra feldolgozott számadások az 1586—1590, 1594—1596, 1609—1610 és 1612. évre vonatkoznak.

Mielőtt tulajdonképeni tárgyamra térnék, nem lesz talán érdektelen, ha néhány rövid vonással vázolom a városnak számadási és adózási viszonyait, annak, mint testületnek, háztartását.

A város bevételei, csekély részben, földbirtokból és városi

malmok jövedelméből, tetemesebb részben a város polgáira és lakosaira, az évi szükségletnek megfelelően, változó mértékben kivetett adóból állottak.

A földbirtokot azon 3 falu képezte, melyeket Balassa Menyhért hihedt árulásakor, a város hűséges és bátor harezí szolgálatjáért nyert és melyeket azóta még ma is bír, ezek: Asszonyfalva, Alsó- és Felső-Füle. E három falunak jövedelmeiről az azokat kezelő ispán külön számadásokat adott be.

Magában a városban, de természetesen a várfalakon kívül, két malmot bírt. Az egyik azon a helyen, a mostani Malom-utca végén megvan, ezt akkor *váralattinak* nevezték, a másik az *alpa-éti* malom volt, ez a mostani kétvízközi városrészben feküdt.

A városnak határában szénafüvei, némi szántóföldjei, szőlője, erdője, halastava is volt.

Azonkívül a város Felek községének földesura volt.

Mindezekből volt ugyan némi készpénz jövedelem is, de főhasznuk, a beszolgáltatott terményekből állott. A terményeket pedig: szénát, zabot, búzát, a halastóból fogott halakat stb., a város természetben használta fel; részint akkor, mikor a fejedelem a városban tartózkodott, az ő és udvartartása szükségletére, részint a városban megforduló főurak, idegen országok követei s a fejedelem embereinek szükségletére; sőt a város saját terményei korántsem voltak elegendők ezen szükségletekre, s a város sáfárjainak számadásaiban a készpénzkiadások tetemes részét azon rovat képezi, melyet: „Enni való ajándék“, czímmel jeleztek.

Kolozsvárnak az adón kívül legtekintélyesebb bevételi forrása az ide behozott és kivitt áruk vámja harminczadja volt. E jövedelem tulajdonkép az uralkodót illette, de egy nagy kölcsönnek — kamatnélküli — megtérítése fejében: a harminczad jövedelem bizonyos része a városnak volt átengedve és a város által kezelve. E jövedelemnek is azonban meghatározott kiadási tételek feleltek meg és így a városnak fedezetlen szükségletét az adó pótolta.

Az adó kivetésének következő módja volt. Bizonyos mennyiségű vagyon adóegységül volt felvéve, ennek megfelelő vagyont 1 dikának neveztek, magyarul egy *vonásnak*. A kinek vagyona ennél többre becsültetett, azt $1\frac{1}{2}$, 2, 3—4 vagy több vonással jelezték; a kinek kevesebbje volt, azt a dika törtségével. Az 1591-diki eszten-

dőben egy dikára 6 frt adó volt kivetve, de már 1594-ben 9 frt s a háborús 1595. és 1596-dik években 12 frt; e szerint 1591-ben az, kinek vagyona 4 dikára becsültetett, 24 frt adót fizetett; az, ki $\frac{1}{4}$ dikás volt, csak 1 frt és 50 denárt.

A polgárookra nézve tehát nagyon fontos volt, hogy vagyontukat mennyire becsülik. Ezen becsüt minden évben városrészenként s házanként eljárva újra foganatosították, illetőleg a megelőző évi becsüt vagyoni változásoknak megfelelően kiigazították. Ezért nevezték azokat, kik e munkálatot teljesítették, *vonásigazítók*nak s természetesen a város legmegbízhatóbb, tiszteltebb polgáraiból választattak. Mikor a város szolgálatában eljártak, akkor a város vendégelte őket meg. A sáfárok számadásaiban legtöbbször ezen ebédék vannak részletezve s felolvasásomhoz a legtöbb anyagot e feljegyzések szolgáltatták.

A vonásigazítók által megállapított kules szerint az adót az adószedő urak hajtották be s ők számoltak el róla. Ők fizették ki ez összegből az országgyűlések által kirótt országos adót, némely évben külön hadiköltséget, a püspöknek, plebánosnak járó összegeket, s a templom- és iskoláknak más alapokból fedezetlen szükségleteit. De számadásaik legfőbb tétele azon összeg volt, melyet ők a város sáfárjainak adtak át. A sáfárok voltak a város tulajdonképeni gazdái. Számadásaik főrovatai következők: Enni való ajándék; e czímen azon összeg számoltatott, melybe a városban tartózkodó főurak vagy más hivatalos egyéneknek küldött ajándékozott ételneműek kerültek; a város saját terményein kívül még pecsenye, bor, halak, czipó, kenyér stb volt ily ajándékozás tárgya. A másik főrovata a sáfárok számadásainak: Szekerezés és postázás czímet viselt. Nemcsak a fejedelmi udvar minden szükségletére, továbbá hadiszerek szállítására, hanem főurak utazásaira is tartozott a város lovakat állítani elő, de csak Tordáig vagy Hunyadig; a fuvarosokat a város sáfárja fizette ki; így — habár ez a város közönségének nagy terhe volt is — a pénz legalább visszakerült a városi lovas és ökrös gazdák kezeihez. A diversak, különböző, változatos rovatából látjuk, hogy a sáfár költött a város jégverme megtöltésére, a város halastavára, építkezéseken előforduló apróbb javításokra, a város dinnyeföldjére — sőt néha még a boszorkányok égetésére szükségelt fát is e rovatban számolják el.

Ezen előzmények után áttérek tanulmányom tulajdonképpeni tárgyára, melynek anyagát a sáfárok számadásainak azon rovatából merítem, melyet Heltai Gáspár, fia a híres könyvnyomtató és írónak, a ki 1595-ben a város sáfárja volt, így jelez: „Mindennapi költség, melyet költöttem vonásigazító uraimra és az egész tanácsbeli uraimra ez esztendőben 1595.“

A közlött cím után Heltai így folytatja:

„1594 December 28. Gyűltek az számvevő uraim post novam electionem magistratus az tanácsházhoz; Bíró uram parancsolá, hogy főzsek, főztem ekképpen:

Hozattam kenyeret 6 kegyelmeknek 10 denár. Első tál éték káposztás hús. Ahhoz tehénhús 6 denár, orrja 6 denár, szalonna 6 denár, egy tyúk 6 denár, káposzta 2 denár. Második tál éték volt 3 tyúk lemóniával. Ehhez 3 tyúk 12 denár, 4 lemónia 4 denár, eczet 2 denár. Harmadik tál éték: sült, fajdtyúk, tehénhús pecsenye 3 denár, őz hús pecsenye 6 denár, disznóhús pecsenye 6 denár, kolbász 4 denár, 1 tyúk 4 denár. Ez három étékhez adtam $1\frac{1}{2}$ lot borsot, 6 lot sáfrányt, gyömbért, szerecsendió-virágot.

Kilencz tikmony sütve, ahhoz is vittük a fűszerszámot. Az tojást pedig akkor adják vala kettőt egy denáron, az kilencz tojás 4 denár.

Bíró uram volt az egyik tavalyi számvevő, 6 kegyelmétől pedig hoztunk igen jó két ejtel ürmös bort 24 denáron; király bíró uram is hozott egy ejtel bort (ezért semmi sincs felszámítva); ez mellett vittem Fenesi boromból, melyet 6 kegyelmek igen szeretnek vala, 6 ejtelt 48 denár.

Perczet vettem 6 kegyelmeknek, az mellett almát, diót.

1595. 4. Januarii készültem vonásigazító uraimnak gazdálkodásra vettem fűszerszámot, miért hogy mindennap kellett és az fűszerszámot nehéz akkor venni, az piacról hozatni és törni. Jó lelkiismerettel pedig mondván többre is telnék; de így az gondviselő embernél szaporábban is megmarad és jobb móddal táplálhatja az városnak szükségét; hogy nem mint az hirtelen való töréssel.

Gillyén Imrénétől vettem $\frac{1}{2}$ font borsot 60 denáron, Stenczel Andrásnétól $\frac{1}{8}$ font bécsi sáfrányt. Teleki Istvánétől $\frac{1}{2}$ font gyömbért 55 denáron.“

A többször említett évben főzetett a város sáfárja a vonásigazítóknak Január első napjaiban 4 ebédet. Továbbá Marcius 18-ikán: „mikor 6 kegyelmek tanácsul az kölesönpénzt szedik vala és Urunk 6 felségének Váradra adák, melyet aztán Keresztúri Kristóf Kővárban adott meg. Egész napestig 6 kegyelmek fáradván, főzete bíró uram 6 kegyelmeknek.“

Ezen évben volt Báthori Zsigmondnak Mária Christiernával egybekelése. Kolozsvárt nagyban készültek a fejedelem menyasszony

fogadtatására s itt-tartózkodása idején vendéglésére; az erre fordított költségek ugyan külön rovatát foglalják el a számadásnak, mégis a főzetés rovatában is nyoma van.

„5. Julii bíró uram és ő kegyelmök tanácsul fáradván asszonyunk ő felsége házai felszerelésére, egyben kerítgetésére mindenféle házieszköznek; és ő magok az uraim is mindent a falra, padra etc. szegezvén; bíró uram hagyá, hogy ebédet készítsék, melyet megmíveltem ígyen.“

De nem érkezett ekkor meg a várva várt fejedelmi vendég, csak sokkal később, július 25-ikét 26-ikát és 27-ikét töltötte Kolozsvárt. A város a fejedelmi udvar és a főurak részére nem főzetett, hanem az előre meghatározott, megrendelt roppant nagy mennyiségű élelmi szert szolgáltatatta át a főúri és a fejedelmi szakácsoknak. Volt külön német és külön magyar konyha, főmesterekkel s több szakácsal. Nem valószínűtlen, hogy Báthori Zsigmond magyar szakácsa éppen az volt, kinek becses művét: „A szakácstudomány“-t báró Radvánszky Béla velünk megismertette. E munka nekem is e tanulmány összeállításánál becses felvilágosításokat nyújtott.

Ily alkalmakkor a város előkelő polgárai, a tanácsosok, mint *pallérok* — így nevezték a felügyeletet, rendezést teljesítőket — működtek Julius 26-ikáról e feljegyzés:

„Miért hogy ő kegyelmék tanácsul és az több uraim palléru, ki tál mellett, ki konyhán, ki pinczében hun fáradoztak: hagyá bíró uram esméglén s főzettem.“

Ez évben még főzetett a város augusztus 19-én: „Hogy öreg asszonyunk haza mene“. Tudni illik, mikor a fejedelemasszonynak anyja, ki őt Erdélybe elkísérte, tért innen haza.

„September 18-dikán: Az nap, hogy az Német fegyveresek bejöttek“; vagyis mikor a Báthori által a török háborúra várt segédesapatok megérkeztek.

Október 24-ikéről ez érdekes feljegyzés áll:

„Bíró uram ő kegyelme egész tanács akaratiából hívatá be mellette az öreg uraimat, az jó hírnek, melynek Havasalföldéből hoztak öröme. Tudni illik, hogy Szinán basa megfutamodott volna Urunk ő felsége hada előtt. Ez okáért hagyá ő kegyelme, hogy főzessen és elegendőn és tisztességesen gazdálkodjam.“

Látjuk a fentebbiekből, hogy mily alkalmak voltak azok, mikor a város főzetni szokott volt. A konyha a tanáesháznál volt s a városnak volt állandóan fizetett „hütös szakácsa“, ez a szóban

levő 1595-ik évben Munkácsi István volt. Ennek évi fizetése 25 forint, 6 sing baraszlai posztó, 11 sing karasia posztó volt. A posztók pénzértéke 9 forint 56 denárban van számítva. Ezuttal mindjárt kiemelem, hogy akkor a pénznek értéke vásárlási képessége átlagba véve körülbelül tízszerese volt a mostaninak, úgy, hogy akkor 1 frton körülbelül tízszer annyit lehetett vásárolni, mint most; 1 denáron, az akkori forint századrészen annyit, mint most 10 krajczáron. De ez csak átlag igaz; az egyes árúkból ettől nagy eltérések vannak: a hús olcsóbb, a búza sokkal drágább volt.

Miután láttuk, kik voltak a sáfárok, a kik nekünk a főzetéseket feljegyezték; láttuk, kik voltak a vonásigazítók, a kiknek leggyakrabban főzettek, s láttuk, hogy különben is mily alkalmakkor főzetett a város: előbb néhány ebédnek étékrendjét sorolom el, azután az étékrendek alapján, magát a főzés módját általánosságban s néhány érdekesebb ételt részletesebben tekintünk meg.

„1596. Január 4-ike. Első tál éték: tehénhús főve. Tehénhús 7 denár; két tyúk városé, petrezselyem, foghagyma 2 denár. — Második tál éték: vadhús fekete lével, ehhez vadhús 10 denár, alma, körte, hagyma, dió, mandula, tengeri szőlő, szegfű, egy ejtel méz. — Harmadik tál: kárász édes lével; kárász városé, hozzája alma, hagyma, ecet 3 denár. — Percz 3 denár; alma, dió 4 denár; gesztenye 1 font 20 denár; szőlő én magamé. Kenyér 8 denár, czipó 18 denár. Ürmös bor 4 ejtel 16 denár. Én magam bora 14 ejtel per 3 denár 42 denár. Ezután több is volt, de én magam kértem 6 kegyelmeket, hogy mulassanak, kit én fel nem tudtam.“

Igy mondja ezt Heltai uram, szokott kedves, bőbeszédű naivitásával.

1586. Jan. 6. a vonásigazítók ebédje: Első tál káposztás hús; második tál borjúhús suffával; harmadik tál sült, ez tehénhús pecsenyéből, borjúhúsból, kolbászból és nyúlhúsból állott; egy tál ételnek számítva a nagymennyiségű és sokféle húst. — Azonkívül volt gyümölcs, kenyér, bor.

Január 7-ikén. Első tál: borjúbél, lábaival egyetemben; ehhez vett borjúlábat és rántani tojást, vaját. Második tál: tyúk lemoniával, három tyúkhöz 6 lemonia, melynek ára 12 denár volt. (Mintha most egy citrom ára 20 krajczár volna.) — Harmadik tál: sült, megint, mint mindig, többféle pecsenyék egy tál ételnek számítva.

Januárius 7-ikére ezen bejegyzés áll: „Ő kegyelmék kívánák, hogy egy indiai tyúkot főzetnék; főztem meg gyömbérlével, ára volt 35 denár.“ A gyömbéres léhez vett bort, körtét, mandulát,

mazsolaszöllőt és mézet; a gyömbér más lapon felszámítva. Az akkor *indiai tyúknak* nevezett pulyka ez időben még nagyon ritka volt, ára is, midőn egy font marhahúst 1 denáron, 1 őzhús pecsenyét 4 denáron lehetett venni, eléggé drága. E kis tanulmányt a a felsorolt évekből feljegyzett 70 étekrendből állítottam össze és pulykát csak ezen egyetlen egyszer találtam; sőt a „Szakács tudomány“-ban, melyet pedig tán fejedelmi, de bizton nagyúri szakács írt, sincs említve. Már a gróf Thurzó Szaniszlónak Galgóczi várában 1603. főzött ebédjeinek étekrendjeiben előfordul kétszer, a mit a nyugattal való közlekedés könnyebbségének tulajdonítok.

1590-ik évi feljegyzés. Első éték: petrezselymes hús, ehhez főzni való tehénhús, két tyúk, petrezselyem, hagyma. (Ez tehát, úgy látszik, az volt, a mit ma tehénhúsos levesnek főznek; de a murek, a mivel ma ezt főzik, nincs soha megemlítve; gyakran rizskását is főztek hozzá.) Második tál éték csuka volt, törött lére. Ezen alkalommal nem volt a harmadik tál étel sült, a mi nagyon kivételes dolog; hanem páncókat süttetett a sáfár.

Még néhány étekrendet minden megjegyzés nélkül közlök:

Első tál: csuka sóba főzve; második tál: tyúk éles lére; harmadik tál: sült, ahhoz dió, sása.

Első tál: csík tormával; második tál éték: csuka törött lére; harmadik tál: tyúk és tehénhús tiszta borssal; negyedik tál: téstamú, azaz tolófánk.

Első tál: káposztás hús; második tál: tyúk lemoniával; harmadik tál: sült.

Első tál: viza faolajos lére; második tál: körtvély, ehhez mézet, bort, fűszert számít fel; harmadik tál: sült.

Első tál: borjúfő lábastul; második tál: rizskása tejjel; harmadik tál: sült.

A mint ezekből látjuk, az ilyen ebédek többnyire három tálnak számított ételből állottak, de ha tekintjük, hogy négy vagy többféle sült is csak egy tálnak számított, ezen ebédek is elég bőségesek voltak.

De néha, bár ritkábban, 4 vagy 5 tálás étekrendek is fordultak elé, ezekből is közlök.

1596. 4. Január. Első tál: borjúfő; második tál: tehénbél; harmadik tál: borjúhús ispékkel (ehhez volt véve hagyma, petrezselyem, szalonna); negyedik tál: sült szegfűves lére (ehhez három fogolyadarat, két tyúkot és tehénhús pecsenyét használtak fel, levéhez a fűszereken kívül bort, mézet, mazsolaszöllőt); ötödik tál éték: toló-fánk.

1595-ik évi januárius 7-iki feljegyzés:

Első tál éték volt: fekete lé, ahhoz volt két nyúl eleje, ehhez alma, dió, eczet 8 denáron; ehhez hozattam hájat csepegetni 5 denáron. Egy negyed ejtel méz ehhez a fekete léhez és a szegfüves léhez. Vettem háromnegyed font mandulát ehhez és az fejér kenyérhez, azaz szilvás béleshez. Mégis ugyanezekhez egy lot szegfüvet is vettem.

Második tál éték: tyúk lemoniával, három tyúk 12 denár, új szalonna 4 denár, 8 lemonia 12 denár.

Harmadik tál: Egy fél ejtel válogatott öreg csíkot vettem 25 denár, ezt főztük kuldus lére, ahhoz czipó volt, item faolaj egy fél font.

A sült höz volt 2 fajdtyúk 18 denáron, 1 tehénhús pecsenye 6 denáron, 2 fertály nyúl hús 8 denáron, 1 tyúk 4 denáron.

Az eddig közlött étrendek mind a város hivatalos ebédjeiről valók. Néha ezen kívül előfordult, hogy egyes átutazó, nem éppen főúri, de tekintélyes egyénnek is főzetett a sáfár; például 1595. januárius 29 ikén a fejedelem orvosának.

„Estve érkezék Doctor Bibiellus, adtam egy hideg tálat disznólábakból (kocsonya), adtam pecsenyét és prenze túrót. Egy más este érkező vendégnek „süttem egy tikfiat töltve“.

Több étékrendet nem sorolok fel, de megjegyzem, hogy a felírt tál ételeken kívül nagyon gyakran az ebéd előtt mintegy appetitoriumképpen tojást adtak fel, még pedig a feljegyzés szerint sültve, tehát kemény tojást. Az ebédet esemege fejezte mindig be, például gesztenye, sajt, mogyoró, perecz, máskor szőlő, körtve. A sült höz ugorka, mustár és majd mindig káposzta is volt feladva. Most már tekintsük előbb azt, mely ételek voltak a leggyakoribbak, legszokásosabbak, legsűrűbben előfordulók.

A mint mondám, körülből 70 étékrendben sült több mint 50-szer fordul elő; még pedig majdnem mindig tehénhús pecsenye, tar vagy sál pecsenye; továbbá majd mindig disznóhús, kolbász, tyúk; gyakran, de az előbbieknél ritkábban nyúl, őz, fogoly, apró madár és kappan; nagyon ritkán fajdtyúk, mogyoró-tyúk — így nevezték akkor a császár madarat — és rigó. Liba más alakban gyakran, de a sülték közt ritkán. Ruczát egyszer se találtam említve. Pulyka, a mint említém, egyszer, és akkor se sültve, hanem gyömbéres lére.

Azon étel, mely a sült után leggyakrabban van említve, a káposztás hús. Mindig vettek hozzá tehénhúst, disznóhúst, orját, kappant vagy tyúkot, néha ládat is, szalonnát, néha külön kiemelve avast, s magától értetőleg káposztát. E szerint ez őse annak az

igazi kolozsvári töltött káposztának, melyet az 1848 előtti években s még a múlt század 50-es éveiben is a híres „Mámi“ főzött. Csak is a rizkásás töltelék nincs megemlítve; a mit a rizkása azon időbeli drágasága és ritkaságának tulajdonítok. Mert hogy a rizkása drága volt, azt Heltai Gáspár sáfár is bizonyítja a ki írja: hogy nem tudott annyi rizkását beszerezni, a mennyit a fejedelem udvarmestere kívánt; azért a német molnárral igen szép árpából kását öröltetett, azt adta rizkása helyett: mert tisztességesebb a kölesnél.

Ez a káposztás hús, úgy látszik, kolozsvári specialitás volt, a „Szakács tudományban“ nincs leírása és arra, valamint kedveltségére mutat az is, hogy Báthori Zsigmond nem saját szakácsával főzette, hanem kívánságára a város szakácsával készítette neki.

Ezek után igen gyakori a borjú és a tyúk. A borjú leggyakrabban suffával fordul elé. 11-szer.

A „Szakács tudomány“ a borjúhúst suffával így tanítja:

„Mikor oztán megabárlod, savát megadod, húsát szépen helyére főzöd, az levében szürj le egy szép tiszta fazokésában, melyben akarod az levet megértetni, azt ecetezd meg, bort is keveset beléje, hogy meghül oztán úgy törd az tikmonyat reája. Törjed által az tiszta szitán, szürd meg és annak utánna szépen sáfrányozd, borsold, gyömbérezd meg; ha vagyon kövér tehénhúsod, az zsírjában végy reá egy vagy két kalánnal, mikor értetni akarod, úgy erőlködjél értetni, hogy szintén mikor felakarod adni, akkor ne álljon készen, mert semmire kellő lészen, hogy megérik; oztán az húsát rakjad ki az tálban, az suffáját pedig *mennél tajtékosban* lehet, úgy adjad reá, hogy az húsa sehol ki ne lássék az levéből“.

E leírásból azt következtetem, hogy a suffa körülbelől a mostani „chaudeau“-knak felel meg. Sáfárjaink számadásaiban 2 borjú felsárhoz 15 tojás, fél ejtel ecet, egy negyed ejtel bor, egy loth szerezcsendió, szegfű és bors van felszámítva.

Borjú még előfordúl: vagdalva 4-szer, ispékkal 3-szor, borjúfő 5 ször, borjuláb rántva 2-szer.

A tyúkot leggyakrabban lemoniával, kétszer éles lére, kétszer röstölve, kétszer törött lére; töltve, gyömbérrel szaggatva, foghagymával és eczettel egyszer-egyszer fordul elé. A lúdat gyümölcsös lére, malozsa lére, tiszta borssal, kásával főzték; aprólékját is külön említik nehányszor.

Hogy bárányt csak kétszer találtam említve, azt annak tulajdoni-

tom, hogy adataim december és januárius havára vonatkoznak, kevés nyári és őszi adattal; a bárány pedig tavaszi étel.

Feltűnő sokszor fordúlnak elő a halak. Mai nap csak a gazdag finom konyhák kiváltsága a jó halétel: akkor a polgári konyhában nagy helyet foglalt el. Tudjuk, hogy a középkorban majd minden falu határában voltak halastavak, alig van adománylevél, melyben a jószág tartozékai közt a halastó is ne említették. A halak bősége valószínű, a középkorban pontosan megtartott bójt miatt volt oly általános; ugyanezen oknak tulajdonítom az olajnak a mainál általánosabb használatát.

A halak közt leggyakoribb a csuka. Ezt hol ispékkal, hol törött lére, faolajos lére, sóba főve, vagy csak egyszerűen ecetvel készítették. Ezután a kárász olajos lére és éles lére; a márna, retyke következnek, többször jön elé apró hal, néha rántva, néha süelve. Ezeknek a halaknak az ára fontonként 3 dénár volt, a viza ritka és sokkal drágább, a kövi hal is csak egyszer fordul elő. Pisztráng pedig a város által főzetett ebédeken egyszer se, csakis a fejedelmi konyha részére beszerzett van említve. Csíkot nagyon gyakran ettek, többnyire tormával, néha olajos lére, koldus lére. Rák alig fordul elő, de már említém, hogy adataink majdnem mind téliek. Ugyanez okból gomba is ritkán van említve, de mégis előfordul a keserű- és a tövisalgomba. Arra is van adatunk, hogy a barabolyt szerették, becsben tartották: egy lengyel követnek küldtek belőle a feljegyzés szerint újságnak.

Tésztás étel a húsok és halakhoz viszonyítva, aránylag ritkán fordul elő, leggyakrabban a pánkó, azután a toló-fánk és bélesek, ezeket többnyire megtöltötték, legtöbbször szilvával. Tejben főtt rizskását fahéjozva, cukrozva ettek, mint most is. Gyümölcsöket: szilvát, körtét borral, mézzel főzve. Voltak túrós és tejes étek is, a tejes étekhez egyszer a sáfár „*sarmallyut*“ (sic) süttetett. Nem tudom bizonyosan mi volt, a „Szakács tudomány“ nem említi; de én valami csörögéhez hasonló, vajba kirántott kisebb tésztának képzelem.

A pánkó, a toló-fánk, a bélesek akkori készítési módja a maival bizonyára azonos volt; csak hogy nem mint mi ma zsírba, hanem vajba rántották ki. Hogy a túrós étek és tejes étek mik voltak, arról a „Szakács tudomány“-ban kerestem felvilágosítást. Tejes

étek e könyvben többféle van felsorolva, úgymint: vágott tejes étek, borsolt tejes étek, metélt tejes étek, labdó tejes étek, tálban főtt tejes étek stb. Ezek nagyobb része abból áll, hogy hideg tejre tojást vernek és nádmézet vegyítenek: tehát ez az, a mit mi most consoménak nevezünk, néha sályával is fűszerezik és különböző módon főzik ki. De a „borsolt tejes étek“ leírását érdekes voltáért közlöm:

„Ezzel mi magyarok így élünk 's jó tejes étek is, hát illendő beírni. Az szép fejér lisztben tölts tiszta vizet, azt az levében keverd el, sorold mindaddig az tenyered közt, míg annyi leszen, mint az kása vagy lenese-szem. Az lisztet a szitával szitáld ki, az verőfényen szárazd ki.

Az bőjti eleségnek ebben annyit száraztanak meg, hogy az táborban zsákokkal hordozzák az értékes emberek. Ebben, mikor meg akarsz főzni, tiszta forró vized legyen az tűznél, szépen kalánnal keverd az vízben, hogy meg ne homocsozzék, vagy olajjal, vagy vajjal megfőzheted; mint szintén az kását. Ha pedig az tészta't tejhez akarod megcsinálni, tejjel, tikmonnyal gyurd meg az tészta't“.

Ebből úgy látszik, hogy az a kézzel erősen gyúrt és kézzel morzsolt, szárított és későbbre eltett tészta a mostani tarhonyának felel meg.

Túrós étek is többféle van leírva az egyik egyszerűbb így:

„Az aszu túrót tisztisd meg, réz mosárban igen erőssen törd meg, egy darab vaját is törj beléje, ha csak egy asztalra akarod csinálni, megéred hat tikmonnyal; az tűznél igen erőssen főjön az leve, arra szép aprón mess vörös hagymát; mikor megtörik, az túrót kevergesd, hogy meg ne darabosdjék, főzd helyére, mint annak az módja, savát is add meg. Immár feladhatod“.

Tán igen is sokat foglalkoztam a tészta'kkal, pedig azok az akkori étekrendekbe aránylag kis szerepet játszanak. A főhelyet a roppant nagy mennyiségben fogyasztott hús ételek foglalják el. A sülteket mindig nyáron süttötték és alájok néha sásákat adtak; a kolozsvári étkezési emlékekben csak dió-sását találtam feljegyezve. Ennek leírását is a már többször idézett jeles munkából, melynek különben is sok hálával tartozom, adom:

„Az diót törd meg, tisztisd ki, a belit törd meg mosárban. Ha csak egy kis tálra csinálod, tégy két kis foghagymabelet belé, egy fehér czipót is márts az vízben, facsard ki s törd össze a dióval foghagymával. Hogy jól megtöröd egyelétsd meg tiszta vízzel, tiszta szitán szürd átal egy fatálban, az míg fel kell adni, hadd álljon abban a tálban, mikor fel akarod adni, eczettel ereszd fel, egy kis sót is tölts belé, de kicsit“.

(Ezt a sültből kicsepegő meleg lével feleresztve tették a húсок alá)

A többi hús- és halnemű ételeket többnyire különböző lével elkészítve adták fel. Ezek közül a leggyakrabban használtat, a suffát már megismerttettem. Többször fordul elé borju vagy tyúk lemoniával, ez körülbelől a mai ezitromos becsinálnak felel meg, csakhogy akkor — úgy látszik — ritkábban használták a polgári konyhában tejfelt, mint most. Többször találunk borjút, bárányt, tyúkot, sőt halakat is kárászt, esukát ispékkel főzve. Ehhez szalon-nát, petrezselymet, eezetet vettek, a miből bizton következtetni lehet, hogy ez az ispék-lé ugyanaz volt, a mi némely a régi szokásokat megőrzött háznál ma is ismeretes: a szalonna koczákba vágva úszik egy savanyú, de liszttel, tejjel fel nem eresztett lébe, néha kemény-tojás koczákba vágva is van benne. A fekete léhez almát, hagymát, diót, tengeri szőlőt, mandolát, mézet és bort számítanak fel, de a „Szakács tudomány“-ból látjuk, hogy még fekete kenyeret elmorzsolva és az illető állat vérével is használták hozzá. A tiszta borsost és a kaszáslevet ma is ismerjük. A pirított húshoz csak hagymát és szalonnát számítanak fel, ez valószínűleg a most borsos tokánynak nevezett ételnek felel meg.

Az akkori életmódnak, a mint az eddigiekből láttuk, legjellemzőbb tulajdonsága a hús ételek aránytalan sokasága és bősége. A húst leggyakrabban sütve, még pedig — a miért is irigyelhetjük őseinket — nyárson sütve ették. Azután a már elősorolt levekkel, a mit most becsinálnak neveznénk. A mint a középkorban mindenütt, nálunk is nagyon sok fűszert használtak. A legáltalánosabban, minden sültre, a legtöbb becsináltos hústra, levekre a borsot használták. Ezenkívül sokat használták a gyömbért, a mit most soha se alkalmazunk és a már-már divatból egészen kiment sáfrányt; a fahéj, szegfű, szegfűszeg, szerecsendió és szerecsendió-virág is sűrűn alkalmaztatott. De nem ismerték a paprikát, a mit most sokan specialis, jellemző magyar fűszernek tartanak, pedig inkább a délszláv konyhát jellemzi. A finomabb, most használatos fűszerek között a vanillia, akkor még nem fordul elő.

A tengeri és a burgonya ez a két most legáltalánosabban használt tápszer akkor még teljesen ismeretlen volt; a rizskása ritka és drága dolog. Sokat használták a köles kását. A finomabb kerti zöldségek közt a spárga csak főúri és fejedelmi konyhákban fordul elő. A kárfiol egyáltalában sehol. Pástétomok, torták a pol-

gári konyhában nem szerepelnek. Krémek, fagylaltok pedig egyáltalában nem említetnek. Ha még megemlítem, hogy a kávé, csokoládé, thea, rum teljesen ismeretlen volt, elképzelhetjük az akkori életmód és a mai között való rendkívüli különbséget.

A XIX-ik század legkimagaslóbb sajátja, hogy az egész földteke összes országait egymáshoz meglepően közel hozta. A világ legtávolibb pontján történt eseménynek híre pár óra alatt hozzánk jut. A mennyi idő alatt a XVI században Brassóból egy kereskedő Bécsbe jutott, annyi idő alatt ma, gazdáink nagy aggodalmára, Amerika közepéből érkezik hozzánk a zsír, a búza, sőt az alma is. A mint a terményeknek, úgy a szokások, sajátságoknak is gyors megismerése és egymással kölcsönös kicserélése, egy mindent niveláló áramlat állott elé. S ma már, a mint ruházatunkban, kedvteléseinkben: konyhánkban is az internationalismus a túlnyomó. Nem is volna se okos, se különösebben hazafias dolog e világáramlattól ridegen elzárkózni.

De a hazainak szeretete és őseink iránti pietas mégis megköveteli tőlünk: először, hogy a mi régi jó van ősi szokásainkban, atyáink életmódjában, azt ezután is becsüljük meg, s így ne hagyjuk kiveszni szokásainkból az igaz jó, régi magyar ételek főzését se. Másodszor pedig, a mit már az idő árja elsodort, a mi már mostani ízlésünknek egyáltalában meg nem felelő, azt ne próbáljuk ugyan galvanizálni, erőszakosan feltámasztani, de annak őrizzük meg emlékét. Sőt a mennyiben nem eléggé részletes, világos képét bírjuk atyáink életmódjának, azt igyekezzünk kutatni, felderíteni és csekély dolgokat se vessünk meg, ha elevenebbé, életteljesebbé tessük előttünk e képet.

E szerény tanulmány is ezért igényel némi figyelmet.

KOMÁROMY ANDOR.

Vörösmarty levelezése.

(Második közlemény.)

IV.

E levelei a legértékesebbek is nemcsak tárgyuknál, hanem a levelezők személyeinél fogva is.

Szinte esodálatos, mily igazán ismerte és becsülte Vörösmarty Deák Ferencz lelki nagyságát, hatalmas tehetségét. A baráti benső és mindenkor őszinte érintkezés nem lehet erre elég magyarázat. A lelkeknek az a mélységes együttérzése kellett ehhez, melynek egyetlen, féltett, közös kincs a forrása. E közös kincse volt mindkettőjüknek a *haza*, melyet lángolón szeretni a költő tanított meg, melyet a vészekből a „haza bölese“ vezetett ki a révbe. A költő prófétai ihlettel sejdítette meg, hogy Deák lesz az, a ki beteljesíti utolsó reményét, mely kétségektől hányt lelkében megmaradt, melyet a legnehezebb időben oltott a nemzet szívébe, a föltámadás nagy ünnepéről. Még 1845-ben írt egy kis verset Deákról, melynek két első sora híven megrajzolja, a mi később úgy történt:

Alkudtál, s montad: „Nem kell, a mit ti szerettek,
Vagy nem kell úgy, mint élni, szeretni szokás.

Ugyanabban az évben önti dalba véleményét is róla, melyet már szélteben hirdetett leveleiben. (Stettnerhez 1832., Bajzához 1839. jul. 15., Wesselényihez 1846. okt. 11.):

Egy név, egy elv, s Zalának büszkesége,
Oly férfi, millyen ritkán születik:
Mi kell egyéb, mint a jók összesége?
S a vész hatalma rajtunk megtörik.

A köztük folyt levelezés egyébként egészen baráti. Mindjárt megindult, amint első rövid együttlétük után elváltak, s „jól megfontolva“ barátságot kötöttek; de nem folyt valami sűrű egymásutánban. Vörösmarty kezdte, de bizony egy-két levele válasz nélkül maradt. Meg is haragudott e miatt. Hanem Deák bölesen kiengesztelte egy hosszú levéllel, meg e jó tanácsosal: „Ne vágjad mindenkor rovásra hány levelet küldöttél, s hányat kaptál tőlem, mert ezt én feszítő udvariasságnak vélem, mely valóságos rozsdája az igaz barátságoknak“ (1825. nov. 15.)

Nem is volt azután baj többet, ha egy-egy levélre nem is érkezett válasz; csak úgy szeretetből zsörtölődtek néha egy keveset. Mert ők valóban szerették egymást. „Hogy szeretsz, annak örülök, — írja Deák 1827. okt. 16-án, — s érte én is szeretlek; sőt szeretnélek talán akkor is, ha te nem szeretnél engem, becsülnélek pedig bizonyosan mindaddig, míg gazemberré nem lennél, amit rólad szinte úgy hiszek, mint magamról.“ Mi azonban sajnálhatjuk, hogy olyan lusta levélírók voltak; mert sok gyönyörűségtől fosztottak meg. Deák 28 levelének olvasása valóságos élvezet. Szellemesség és bölesség, humor és jó kedv, mély érzés és pajzán enyél-gés váltakoznak bennük. Vörösmartynek egyetlen hozzá írt levele sines meg. De azért figyelemmel kísérhetjük levelezésük tartalmát. Az első levelek Deák bátyjának, Antalnak, regéi kiadásáról szólnak, meg Vörösmarty kéri tőle értekezéseit a Tud. Gyűjteményben való közlés végett. A regék kiadása azonban elmaradt; a maga értekezéseiről meg azt itéli a szerző, hogy „pipát gyűjtani legalkalmasabbak;“ — nem is jelentek meg soha. Azután a *Zalánról* esik szó. Deák alig várja, hogy olvashassa; meg is szerezte, de előbb Teréz néneje olvassa, kinek dicsérő véleményét nagy örömmel újsá-golja barátjának. Vörösmarty dicséri neki Horvát István fejtegetéseit, s ő siet azokat megszerezni és olvasni. Rendkívül érdekes az 1826. júl. 6-án írt levél. Válasz ez Vörösmarty azon levelére, melyben Fábíán szerencsétlen családi körülményeit írta meg. Pompás humorral írja erre Deák: „Igy jártok ti költők jobbára a házassággal. A legelső leányt, melynek külseje és társalkodása tetszető, hamar megszeretitek, mert szerelmesek voltatok már, minekelőtte őtet láttátok volna. Nem magát a leányt szeretitek, hanem egy képet, mely tüzes képzelődések leleménye, mely az asszonyi tökéletesség-

gek remekje, mely már az első szerelmes verset, (mert azon szoktatók leginkább kezdeni a költést) az első költői munkát lelkesítette, lankadó tüzeteket éleszt, s melyet Ti ideálnak neveztek. Ezen ideált vélték azon szőke vagy barna fürtű, kék vagy fekete szemű leánykában rejtezni, mely Titeket úgy elbájolt, hogy lelkitulajdonosságait vizsgálni reá nem értek; és ha a leány is egy kiesint érzelő, vagy azt színlelni jól tudja, ha okosan tetszéskedő s eltalálja azon pillanatot, melyben lelkesedétek a Helicon tetejét legalább is tiztizenöt öllel meghaladta; akkor már imádjátok azon angyalt, mert azt csak szeretni, tisztelni kevés volna előttetek; s ezen imádottnak tárgynak birtokában menyországot reményletek. Az akadályok még inkább hevítik az indulatot; de ha egyszer ezek meggyőzve, a révpárt elérve, s a leányka karjaitok között vagyon már, . . . vége a nagy lelkesedésnek, az ideál elröpül, s néha csak egy igen közönséges asszony mond félálmosan jó reggelt a tegnapi elragadtatásból bámulva ébredő férjének; ha egyszer új sorsotok újsága múlik, érzitek, hogy az egyszersmind kötött sors, és hogy olyan leánynak vitétek áldozatul szabadságotokat, ki ezen igen nagy s talán a világon legnagyobb áldozatot meg nem érdemlette . . . Ezen szorító kötelet feloldani nem lehet, annál szorítóbb pedig az, minél oldhatatlanabb; azért tehát a megszokott poética licentiához folyamodtok; de ezt az isten-asszony nem tűrheti, s vagy dörmög és ekkor vége a házi esendőségnek, vagy ő is hasonló licentiával él, s ekkor kakuk tojik a költő fészkébe“.

Annál érdekesebb e nyilatkozat, mert éppen abban az időben a szerelem kisistene Deák körül szórogatta nyilait, de a neki irányzottak „tömött ruháján“ vagy „izmos mellesontján“ megtompulva szívet nem sérthettek. Egy azonban mégis talált; de a távollét begyógyította az ütötte sebet. „Sajog ugyan most némelykor a sebhely, — fejezi be vallomását, — kivált, ha magam, vagy mások azt véletlen az elevenebb emlékeztetés által felvakarják; de a hideg meg gondolás mindenkor lecsillapítja az újra felzúdult indulatot, s nem engedi, hogy a szív, ezen vakmerő játékos, egy egész életboldogságot kössön egy koczkához“ — És Deák, a ki 24 éves korában így gondolkozott, agglegény maradt teljes életében!

Vörösmarty egyik levelében Quintilianushoz, egy másikban Franklinhoz, Washingtonhoz és Bolivarhoz hasonlítja barátja lelkét.

Deák a legnagyobb szerénységgel ítél magáról és jókedvűen hártja el e hasonlításokat: „Hasonlíthatja bátran víg kedved ezután is nagy kiterjedésű testemet Franklin, Washington (így!) vagy Bolivar lelki nagyságaikhoz, de ezen hasonlítás után is fogod tapasztalni, hogy az én testem testnek is kisebb, mint azok lelkeik lelkeknek“. (1828. febr. 29.) De nemeslelkűségét lehetetlen eltagadnia. Számos bizonyíték van erre e leveleiben is. Így a szegény nép iránt való mély vonzalma jut kifejezésre abban a levelében, melyben a zala-egerszegi tűzvészt írja le (1826. július 29.); ezt érezzük az 1831. október 31-én kelt levélben is, melyben azt írja meg, mint igyekszik Zala-vármegye könnyíteni az adózó nép elhagyatott sorsán és vallást tesz arról, hogy soha sem felejtette el, hogy jobbagyai és embertársai. Később a többszörös személyes érintkezés még szorosabbra fűzte barátságukat. Deák keresztapja lett Vörösmarty első fiának, később vígasztalója a bújdosó költőnek és jóttevője hátrahagyott családjának.

A hazaszeretet egyforma lángolása, az azonos politikai törekvések hozták közel egymáshoz Vörösmarty és Wesselényi Miklós szívét. A költő már akkor lelkesedéssel fordult Wesselényi felé, midőn ez az 1832/33-iki országgyűlésen főrend létére mind a két tábla ellenzékének vezére volt és szabadelvű irányával és hatalmas, bár gyakorta nem művészi szónoklataival mindenkit elragadott. Vörösmarty is bámulói között volt és beszédeit ő is küldözte barátainak (Stettnerhez 1833. márcz. 12.)

Valószínű, hogy ez időben ismerkedtek meg egymással személyesen. Wesselényi üldöztetése és szenvedései még közelebb vitték hozzá a költő szívét, ki ez időben fejezte ki legékebben iránta való nagyrabecsülését az *Arpád ébredésében*:

Köztünk is fenn van még Prometheus,
Kinek szívét az üldöző kajánság
Kányái marják, mert szelid vala
Embernek nézni embertársait.
S ő óriási fájdalmában is
Oly törhetetlen most, mint valaha.

Az a szinte ember felett való elszántság, melylyel Wesselényi ezeket mentett meg a pesti árvíz veszedelmétől, *Az árvízi hajós* magasz-

tos allegóriájára ihletik a költőt. E költemény — mely Wesselényi legszebb emléke és szenvedése napjaiban bizonyára egyedüli vigasztalója volt — az igaz barátság nemes érzésével kötötte egymáshoz a két szívet.

Wesselényi az 1839-ki országgyűlés amnesztiája után Zsibóra vonúlt haza elvesztve egykori népszerűségét és szeme világát. „Polgári halott“-nak hirdette magát — de nem volt az. Még szüksége volt reá hazájának és ő derekasan harezolt ezután is elveiért. Különösen az úrbéri kérdés helyes megoldásáért küzdött.

Ez a kérdés nagyon érdekelte Vörösmartyt is. Emberszerető szíve ösztönözte, hogy a *misera plebs* állapota megjavuljon. Két levele foglalkozik e kérdéssel. „Én azt hiszem — írja az egyikben 1846. aug. 21-én — Te vagy ez életbe vágó ügynek Prometheusa, s ennél fogva Neked soha hátrább nem szabad maradnod, mint a mennyire józanon ez ügynek kifejlési fokát tűzni lehet“. A másik levélben (1846. okt. 11.) egészen bőven fejti ki felfogását. Erre ezt válaszolja Wesselényi (1846. decz. 28.): „Október 11-iki leveled tartalma Szentírás. Szeretném annak lelkes és dönthetlen igaz szavait honunk minden nemesei s főként az erdélyiek fülébe dörzeni, s barsogtatni a szent ígét rónán, bérezen át, hogy rázná érzésre s öntudatra a szennyes önzés által kövesülteket“. Wesselényi is, Vörösmarty is attól félnek, hogy parasztlázadás tör ki, ha az úrbériséget nem rendezik. Az idő azonban rohamosan haladt már az új átalakulás felé, mely ez ügyet megoldotta és mindkettőjük politikai vágyait betöltötte. Vörösmarty ezekben foglalta össze e vágyakat: Hitem szerint két dolog van, mire mindent tenni beesületünkre válhatik: örökváltság s a népképviseleti elemek által megifjított megyék rendezése. E két halálosan sebhető oldalunk van, e két ügy foglalja be az összes nemzetet, hozzá értve az adót, mely nélkül a váltság alig létesíthető. (1846. aug. 21.)

Az 1848-as alkotások megvalósították e két eszmét; meghozták a *partium* rendezését is, melyért Wesselényi szintén egész lélekkel küzdött. A jó hírt sietve írja meg a költő barátjának (1848. jan. 21.-én), kihez egyszercsmind ez volt utolsó levele.

V.

Vörösmartynak többi barátaival váltott levelei néhány irodalmi kérdéstről, munkái kiadásairól és anyagi küzdelmeiről nyújtanak némi adatokat. Különösen Tóth Lőrincz és Bártfay László voltak segítségére ügyeinek intézésében, meg Toldy Ferencz mind hárman régi, igaz barátai.

Mind ezt most csak említve, vegyük szemügyre Vörösmarty levelezésének irodalmi értékét. Azt mondtam ugyan, hogy e levelek tisztán a baráti érzésből fakadtak, nincs is bennük egyetlen vonás sem, mely arra volna számítva, hogy a jövő idők irodalmi remekeket lássanak bennük. A szív diktál e levelekben és a helyzet és körülmény adja a szavakat. Érdemük az őszinteség, nem a gondolatok kiesiszolt kifejezése. Mégis van bennük sok olyan hely, mely mint írói műveket is szépekké, sőt művésziekké teszi őket.

Mikor Vörösmarty Deákkal Zsibóra érkezett, így írta meg nejeének Wesselényivel való találkozását; „*Nem írhatom le, mily fájdalmas öröm volt Wesselényivel találkozásunk. Midőn szavainkról megismert, sokáig némán állt s könnyei hullottak. A könnyű tovább él, mint a szem világa.*“ (1845. máj. 8.) A maga egyszerűségében valósággal klasszikus kép ez; méltó a költőhöz. Hasonló hozzá e mondása Deákról: „Ily emberre szükség van a világon, nem csak az országért, hanem azért is, hogy rossz óráinkban meg ne tagadjuk azon állítást, hogy az ember Isten képére alkottatott.“ (Wesselényihez 1846. okt. 11.) A költő rajzolja e képet Etelkáról: „Alkony volt, ifjúsága legszebb biborában állott szülei és testvérei körében, hasonlíthatlan szépségű sugár termete nem mutatott földi származásra; mint az örömmek angyala, úgy fogadott tiszta, bútlan tekintetével.“ (Stettnerhez 1825. szept. 28.) Mintegy a *Merengőhöz* alap gondolatát fejezik ki e sorok: „Hazám és Ti boldogok lehettek. Én is az lehettem volna; de haj! mely véghetetlen nagy lépés van a lehetéstől az azzá lételig, s mégis hány van, a ki az sem lehetett volna; mert *szívén kívül kereste a boldog ág forrását.*“ (Stettnerhez, 1825. nov. 26.)

Néhol a humor esillogását látjuk leveleiben. „Magamról nem írhatok egyebet, írja egy helyen, mint hogy a verseket — és a mi

hihetetlennek látszott — a magyar nemzetet szaporítom. Első fiam ápr. 20.-án, a második ápr. 17.-én született s így egy év alatt ketiő, mi egyébiránt — tisztelet, becsület, de igazság is — fele részben nőm érdeme“. (Wesselényihez 1845. ápr. 23.) „Vedd jó néven, ha félre csapom az Orbán süvegét, s víziszta létemre néha-néha szarvasbakot lövök a bor kontójára. (Stettnerhez, 1825. aug. 2.) Már némi részben a keserű humorhoz közelít, midőn költői hívatásáról ezeket írja: „Az én műzéséskám nem igen pengeti a lantot, meghúzza magát a kályha megett téli bundájában, s a drága időt vagy elkáromkodja, vagy ásitoz, mint a nyárban legyet fogó kutya. Ki fene szeressen egy ilyen kölletlen teremést? De mégis szeretnem kell őtet; mert mikor a mészáros leüti a marhát, azt mondja mentségül: miért nem lett püspökké! S mit mond a sors, mikor engem inségekkel pofoz? Fél fülle hallottam, de tudom, hogy kapát emlegetett, talán csak a mellett kell vala maradnom. Mit gondolsz Gábor, micsoda paraszt ember lett volna belőlem? Ha a helyett, hogy a földön is angyal után jártam, a legközelebbi kék kötényhez szegődtem volna; a helyett, hogy fejemet rövid s hosszú szótagokon törtem, a fonóban minden főtörés nélkül mesélgettem, vagy a esáli hajszot ordítóztam volna, talán most itt a Duna mellett esibéket árulnék, s jó sorra verném részeg fővel szurtos feleségemet. — — — — De ez magam előtt is igen sanyarú kép; jobb így, mint van; csak az esik sajnosan, hogy mikor kedves felhőn túli világomban örömet repdesnék, megkordúl a gyomor s ily nyomós kérdést tesz boldogtalan előlátással: mit eszünk esztendőre, Marti?“ (Fábiánhoz 1827. febr. 15.)

Vidámabb hang csak ritkán esendül meg Vörösmarty leveleiben. Az igazi boldogságból kevés jutott neki, s mikor boldog volt is, esendesebb természete féket vetett öröme csapongó kitérésének. Levelei között legjobb kedvű az, melyben parádi útját írta le (Fábiánhoz 1829. szept. 17.) Ez egyébként is élénk leírás, melyet az előadás frissége még művészi bbe tesz. Érdekes, hogy Deák Ferencznek is van a gyűjteményben egy levele, mely ilyen élénk leírás. A zalaegerszegi tűzvészt írja le (1826. jul. 29.), mely két óra alatt az egész várost elborította. Egyébként is Deák levelei, mint már említettem, a legszemlemezesebbek az egész gyűjteményben. A legjobb kedvűek azonban Fábiániéi. Ide írok belőlük egy adomát:

„A világosi plébános, mely nagy tisztelőd, — írja 1828. nov. 29-én, — megítélheted e tettéből, melyet tudtadra adni méltónak tartok, hogy Nagy Pálnak is szintoly tisztelője lévén, mihelyt annak képét tőlem megszerezte, azonnal Zalánodból e verset írta alá mottóul:

Mindene nagy, vasa nagy, dárdája nagy, ő maga is nagy!

s így áll az falán a rámában. Ez nekem úgy megtetszett, hogy én is mindjárt úgy tevék az enyimmel s már követőink ebben kezdenek szaporodni.“

Ha az irodalomtörténet kutatója nem talál is érdekes adatokat Vörösmarty levelezésében, — mindenki élvezettel olvashatja mégis e leveleket, kit Vörösmarty költői génusza megihletett, ki megtanulta nemcsak csodálni a költőt, hanem szeretni is. Levelei fokozni fogják csodálatát és szeretetét, mert látni fogja, hogy Vörösmarty mindég és mindenben valóban nagy.

DR. KISS ERNŐ.

IRODALMI SZEMLE.

A magyar állam fenmaradásának és alkotmányos szabadságának okai.

Irta: *gróf Andrassy Gyula*. Budapest, Franklin, 1901. Ára 6 K.

A ki a nemzetek történetét tanulmányozta, nagyon jól tudja, hogy az államok berendezésének legnehezebb problémája a szabadság és a rend összeegyeztetése és biztosítása. A formák nem jelentik a közszabadságot s nem a respublica vagy a különböző monarchiák megalapítása nehéz, de a szabadság gyökereinek s fejlődésének megóvása s épségben tartása. Mi válságos idöket élünk, a jövő szegletköveinek helyes lerakásánál multunkból vett tanúságok igazíthatnak a jó útra. Andrassy Gyula gróf e könyvében élénk tárja azokat a politikai igazságokat, melyek a mohácsi veszedelemig alkotmányunk történetében érvényesültek.

Munkájának vezérlő gondolata, hogy a középkorban egyesgyedűi az erőket összefoglaló királyság volt képes oly közállapotok teremtésére és állandó föntartására, a melyek mellett alkotmányos szabadság és rend fejlődhetett s virúlhatott (427 l.). Meggyöződése, hogy e korban mennél erősebb a királyság, annál biztosabb állami létünk (55 l.)

A szabadság lehet külső szabadság, ha az államon kívül álló erők, a külpolitika, a világesemények nem korlátozzák; lehet önszabadság, ha a belső közjogi élet szabadon lüktethet. E felfogásnak megfelelően Andrassy gróf könyve két részre oszlik. Elsőben kutatja a külső szabadság okait, másodikban a belső alkotmányos életét.

Külső szabadságunk, fönmaradásunk okai: hazánk területének sajátossága s hogy nem a germán világtól, de a fejletlen szlávoktól kellett elhódítanunk. Az európai művelődésnek nem gátja, de támaszkodó pontja voltunk. Hódításról lemondtunk, de a meglevő birtokhoz szívósan ragaszkodtunk. Keresztyénekké lettünk. De a kereszt meg nem védhetett, csak az erős kard, okos fej s ezen kívül a világhelyzet kedvezése. A világ szinpadán ekkor különösen három erő működött. A germán törzsek szeretnék magukat függetleníteni. A keresztyén vallás pedig egységesíteni akar s ezért a pápaság viláгурalomra tör s

vele a császárság is, mely fegyveres erejével megvédte a társadalmat s a kereszténységet is. A germán fajok széthúzása, a pápaság és császárság egységesítő törekvése egyaránt történeti szükség. Mi okozta, hogy a fiatal Magyarország a világ akkori uraival megbírkózhatott? A germán fajoktól megvédett, hogy alkalmazkodási képességünk s tanulmányosságunk ellenére lenéztek s csak kevésbé vettek számba. Nagyobb volt a veszély a másik két erő részéről, mert a császárság és a pápaság eleinte kezét fogva igyekeztek Szent István conceptióját: független magyar állam keresztény társadalmi keretében, megsemmisíteni. Ez ellen az óriás ellen több apró körülmény kedvező volta védett ideig óráig. Jeles királyaink s faji kiválóságaink mellett is buktunk volna, ha a két világhatalom állandóan egy kézre dolgozik. De szerencsénkre összetűzött természetszerű okokból s a császárság oda lyukad ki, hogy Magyarország erős karja menti meg a morvamezei ütközetben. A pápasággal tovább folyt a küzdelem, mert e két fogalom: nemzeti érzület és Róma uralma egymással soha és sehol meg nem férhettek (33 l.). De Robert Károly királylyá választásakor határozottan elvált: van-e a pápának joga belső ügyek megoldásában vagy nincs. A kedvező eredményben a kor szellemének változása s ösztönszerűen elszánt macacosságunk volt a döntő tényező. A tatárjárás okozta veszély súlyos volt, de létünk alapjait érvényben hagyta. A vegyes házak idejében tekintélyünket emelte, hogy több királyunk idegen korona tulajdonosa is volt. Különbösen is nagy nemzetközi küzdelmek esélyei nem fenyegettek. A királyság benn is betöltötte feladatát: az állam egyes tényezőinek erejét egyensúlyban tartotta (I—II. fej.) a Jagellokig. Ekkor az állam erőinek összesége felett nem tudott rendelkezni.

Hogyan óvta meg a királyság az erők harmoniáját? Erre felel a könyv második része. Mindenek előtt kutatja a királyság erejének forrásait s kimutatja, hogy csupán a királyság volt hivatva, hogy a törzsi alkotmányból területhez kötött egységes államot teremtsen s csak a királyság biztosíthatta a magyar szabadságot, mert Szt. István conceptiójának megvalósításán fáradozott. A királyság mellett természeti szükségből ki kellett fejlődnie a rendi alkotmánynak, mert a királyság csak így hathatott az egész nemzetre s így támogatta a nemesség is a királyságot. E résztől kezdve analógiákkal dolgozik az író. Kutatja a rendi alkotmány csiráit nálunk és Angliában. Aztán e két tényező működését vizsgálja. Eleinte erős a küzdelem a két erő közt. Eredménye, hogy a rendi szabadság kibontakozása nálunk is, Angliában is olyan szabadságlevelet hoz létre, melynek hatása szinte napjainkig tart. De a politikai hatalom a charta ellenére is Angliában a királyság kezében csúcsosodik ki eleinte; csak később kerekedik felül a rendek ereje. Nálunk ellenkezőleg van. A bulla oligarchiát szül s a királyi reactio alig tud rövid időre is lélegzethez jutni az Anjouk alatt, hogy Zsigmond uralma ismét a rendi alkotmány teljes dicsőségével végződjék.

A királyság azonban az angoloknál a Tudorok, nálunk Mátyás idején diadalra jut. Fájdalom, hogy nálunk az Albert halála utáu egyszer már fenyegető bomlás a Jagellók alatt újra kiüt. A két erő összhangja megbomlik, sőt a rendi alkotmány maga is két pártra szakad, a nemesség és főnemesség táborára.

Ez Andrassy gróf könyvének általános áttekintése. Nyilván az alkotmányos életet magyarázza. Nagy szeretettel tárgyal. Történelmünket az egyedüli helyes állásból, világtörténeti kapcsolatban nézi. Ezért módszere az analogia. Épen mint a Beöthy Ákosé. Csakhogy Beöthy sokkal több oldalról hoz fel megvilágosító példát, de Andrassy gróf is meggyőző. A historiai kutatás eredményeit elfogadva, szemlét tart a felvett anyagon biztosabb tárgyilagossággal. Abban is egyezik Beöthyvel, hogy a charta és a bulla között inkább különbségeket lát s nem hasonlóságokat; egyenlő szeretettel s lelkesedéssel csüngenek Mátyás korán. A hűbériség szerepét is egyformán itélik meg, hogy t. i. nálunk nem volt hűbériség. A mit Beöthy az állam súlypontja s az önerőnkkel való szabad rendelkezés alatt ért, Andrassy az állami erők harmoniájának nevezi. Beöthy szerint a mohácsi vészt csak az utókor nagyította gyászos katastrophává, Andrassy valóságos csapásnak mondja. Azt mondók, hogy Andrassy objectivebb. Igaz, de azért elég alkalmat talál arra, hogy némely korunkban is felszínen levő eszmét jellemezzen. Pl. a chauvinismusról, a nemesség létjogosultságáról, a demokrátiáról nagyon is megszívlelendő gondolatai vannak.

De van ellenmondás is művében. Szinte a Jagellók-kora nemességének legfőbb törekvése, hogy gyöngé legyen a király és hogy önmaguknak bizottság a végrehajtó hatalmat. S mégis fejtegetésének a végén arra az eredményre jut, hogy a magyar szabadság a középkor végén nincs benső bomlásban. De azért komoly veszély környékezi (364 és 440 l.). E végső következtetés nem észrevétlenül ugrik elő a megelőző tárgyalásból.

De az egész munka értékének súlya érintetlen marad. Az író egyénisége, módszere, faji büszkesége mellett az igazság önzetlen felmutatása s az államférfiú komoly és higgadt ítéletmondása megrezdíti az olvasóban a vért, s erőssé teszi a hitet, hogy fajunk szerepe a középkorban dicsőséges egy élet volt. A tudással párosult széles látóköri pedig a szaktudomány előtt is elismerést követel s érdemel. A részletek bonczolgatásánál tett megjegyzések pedig talpraesettek, találók. Olyan ez a könyv, hogy a hazafias s tudatosan hatni akaró magyar társadalom minden egyes tagjának ismernie kellene. Annál inkább a történettanítóknak és a jogász embereknek. Bár úgy lenne.

Másszor talán felveszem a fonalat és megkísértem szabadságunk további fenmaradásának okait fejtegetni — igéri az író. Minél hamarabb vegye fel a fonalat, ezt óhajtjuk őszintén.

Kristóf György.

Az Eszterházy-család és oldalágainak leírása.

Irta: *Eszterházy János*. Kézirat gyanánt kiadja Herczeg *Esterházy Miklós*.
Budapest. Athenaeum. 1901. 8°. XI—281. l.

Az Eszterházy-család genaológiája különböző királyi és császári házakkal van vérségi kapcsolatban, mondja a *Trophaeum domus Estorasiense* (Viennae 1700. ajánló lev.) szerzője. Így e család tulajdonképeni ősenek Őrs vezérnek a felesége is dák király-leány volt, de mint a szerző véli, nem lehetetlen, hogy már előbb Constantinus, Justinianus, s maga Nagy Károly is rokonságban állottak a családdal. Abban a korban, midőn az okleveleket zár alatt tartották, lehetséges, hogy akadtak emberek, kik a Trophaeum állításának hitelt adtak; ma mosolygunk ugyan a sohasem létezett „Estoras“-ok nagyszerű tettein, de egyúttal épen az oklevelekre támaszkodva, magunk elé tudjuk varázsolni e híres család őseit, legalább is halvány körvonalakban.

Az Eszterházyak a *Salamon* nemzetségből (genus) származnak. „Solomun“ nemzetségét már III. Béla király 1186-ban kelt oklevele is említi, (Mocud nostro fideli de genere Solomun), tagjait pedig IV. Béla 1239-iki oklevele „nobiles honestissimi“ nevezi. Inkább hagyományilag, mintsem oklevélileg beigazolható eredeti ősi birtokuk a Wotha (Watha) nevű volt, a felső Csallóközben; ez pedig genealogiailag annyiban fontos, hogy a Salamon nemzetség egyik főágához épen a „*de Watha*“ nevet viselő tagok tartoznak, kiknek állandóbb lakásuk és speciális birtokuk Watha területének északi részén, Élyeswathán vagy inkább Élyesházán feküdt; ebből bontakozik ki a XIII. sz. végén élő Nicolaus de Watha, őse csak a múlt (XIX.) században kihalt Illyesházi grófoknak.

A munka azonban a másik főággal foglalkozik; ennek birtoka szintén a wathai, nevezetesen déli területén fekvő Salamon-Watha volt; ebből a csoportból vehették eredetüket Zumbur, Pous, Salamon leszármazottjai, kik külön ágazatot képeztek, valamint a Dama és Miklós utódai is, kik szintén külön ágazathoz tartoztak ugyan, de az előbbivel együtt közös törzsből származhattak.

E főág tagjai a XIII. sz. folyamán Veszprém megyébe szakadtak, de innen már a XIV. sz. második felében újra visszatértek a csallóközi Salamon-Wathára, ősi birtokukra; ettől fogva felváltva használják nemcsak a „*de Salamon-Watha*“ és „*de Watha*“, hanem más

* Gr. Eszterházy János nevét *sz-szel*, a család többi tagjai a régies írásmódot követve *s-sel* írják. E két írásmód a címben és szövegben is nyilvánul.

csallóközi birtokaik után a „de Thankwatha,“ vagy „de Thankháza,“ „de Belwatha“ és „de Zerhashaza“ neveket is; — ez utóbbin kívül a többi összes ág kihalt.

E családokkal különben a szerző egyenként és részletesen foglalkozik; bennünket a „de Zerhas“ ág érdekel leginkább, mint a melyből az Eszterházyak veszik eredetöket. Ez ág őse *I. Miklós* „comes de genere Solomun“ volt, a XIII. sz. első felében, kitől a szakadatlan leszármazás kimutatható. Az ág egyik tagja *Balázs* azonban a „de Salamon“ nemzetségi név mellett 1425. körül felvette a „dictus Zyrhas,“ „Zerhás de Zerhászáza“ vagy „Zerhásfalva“ neveket, valószínűleg egyik birtokáról. A birtokra pedig a név a Csallóközben ma is szokásos, de különösen a múlt századokban divatos házakról tapadt, melyek kissé magas tetőzetű, náddal fedett kinyúló ereszszel, csallóközi dialektus szerint „zerhá“-val voltak ellátva. Zerhának synonymja lévén az eszterha, — lett az Eztherhászáza és Eztherháza. A már említett Balázs fia *II. László* 1464 ben már ez utóbbi családi néven szerepel s tőle, főleg azonban a XVI. sz. második felétől kezdve, e név általánosabb használatba jött.

A reformatio, mint főiri családjaink nagy részénél, úgy itt is hódított; az első, kiről tudomásunk van, hogy hódolt az új eszméknek, *Ferencz*, ki néhány évig Verancsics érsek udvarnoka volt; 1579 től pozsonyi alispán; 1600-tól mint buzgó lutheranus szerepel, ki a trencséni zsinat végzéseit is aláírta s nagy pártfogója volt Bornemisza Péternek. Tizenhárom gyermeke közül az egyik, *Tamás*, ki Vitten-gában tanult, maga is hitvitázó író; *Gábor* 1629-ben báró lett s mint Bethlen Gábor híve sokat fáradozott a fejedelem érdekében. Mind a kettő még lutheranus. Közülök először *Miklós* katolizált, valószínűleg jezsuita hatás alatt, kikenél nevelkedett. Miklós különben a fraknói öregebb, vagyis *hercegi* ág megalapítója; ő már buzgó Habsburgpárti volt, mint valamennyi utóda, de meggyőződésből; 1626-ban a grófi címet s nemsokára Fraknó várát nyerte a királytól. Mint nádornak szereplése ismeretes 1645. szept. 11-én halt meg Második nejétől, Bedeghi Nyári Krisztinától született *Pál*, szintén nádor, ki 1687-ben hercegi címet kapott; gyermekei azonban valamennyien nem viselik a hercegi címet; csak az 1783 jul. 11-én kelt oklevél engedi meg Eszterházy Miklósnak, az osztrák örökösödési és a hétéves háborúk kitűnő hősenek, hogy e címet mindkét nemű utódai viselhetik.

Eszterházy Miklós nádor legifjabb fia, *Ferencz* megalapítója az ifjabb fraknói, vagyis *grófi* ágnak: ennek fia volt *Antal*, *II. Rákóczi* Ferencz híres tábornagya, kiről legutóbb Thaly írt, de a kiről szerzőnk is részletes és sok szeretettel megírt életrajzot ad. Ferencznek második fia *József* országbíró, eleinte egyházi pályára lépett, de azt elhagyván, katona lett, s mint Lipót hű embere vett részt a Rákóczi-mozgalom-

ban, harczolván saját bátyja, Antal ellen is. Ferencz hasonló nevű legifjabb fiának fia *Miklós* lett megalapítója a *tatai* ágnek, mely ma is virágzik; Miklós egyik öcsese, Károly egri püspök, a másik öcsese Ferencz, megalapítója a *cseszneki* ágnek.

Bennünket közelebről a *cseszneki* ág érdekel; megalapítója I. br. Eszterházy Dániel (sz. 1585. jul. 26.); eleinte lutheránus és Bocskay híve, később Miklós bátyjával együtt katholizált s 1619 ben bárói czímet nyert; 1636-ban a cseszneki várat kapta II. Ferdinándtól. Unokája III. Dániel, II. Rákóczi Ferencz altábornagya, kinek szereplését a szerző eléggé megvilágítja, őse az *idősebb cseszneki ágnek*, melynek tagjai között számos kitűnő katona, államférfi s egyházi van. Egyik tagja *György* prépost, Párkánynál esett el a törökök ellen vívott ütközetben; *Imre* esztergomi érsek volt, ki Mária Teréziát megkoronázta. Ezen ág a XVIII. sz. folyamán *Erdélybe* is átszármazott; tagja többek közt *János*, e munka szerzője és *Kálmán*, az Erdélyi Múzeum-Egylet elnöke, ki katonai pályáját 1848-ban, 18 éves korában a Mátyás-huszárezredben mint közkatona kezdte. 1849 jan. 21-én Nagy-Szeben első megrohanása alkalmával egy ágyugolyó jobb karját elsodorta; mint főispánnak és képviselőnek szereplése mindenki előtt ismeretes és személye köztiszteletnek és népszerűségnek örvend.

Az *ifjabb cseszneki* ág őse I. *László* gróf, Dánielnek, a kurucz altábornagynak öcsese; unokája II. *László Pál* a pécsi egyháznak tagja, III. *László* pedig rozsnói püspök.

A *zólyomi* ág megalapítója Br. Eszterházy Pál, ki magára íratván öcsesének, Miklós nádornak *Zólyom* és *Dobrovina* nevű birtokait, ettől fogva a „perpetui de *Zólyom*“ nevet viselik. Egyik tagja Miklós, *zólyomi* főispán részese volt a *Zrinyi-Nádasdy-féle* összeesküvésnek, de később úgy látszik, az elégtelenség ellensége lehetett, kik azután őt *Zólyom* bevétele után fogságba vetették. Idősebb *István*, mint kurucz tábornok érdemel megemlést; *János* (Nep.) *Kázmér* pedig a napoleoni háborúknak volt sokat emlegetett hőse.

Nagyon terjedelmes lenne ismertetésünk, ha e tizenkilencz nemzedékre hivatkozható család valamennyi jeles tagjáról megemlékeznénk; ez nem feladatunk; ezelünk tulajdonképen inkább az volt, hogy e néhány sorral elismerésünknek adjunk kifejezést a hazai tudományosság nevében e mű szerzőjének, a nemrég (1898. jun. 24.) elhunyt Eszterházy *János* grófnak, e zajtalanul működött történelíróknak és genealogusunknak, ki évtizedeken keresztül folytatott munkálkodásának eredményét adta nemcsak e családtörténeti művében, hanem az ahhoz tatózó oklevéltárban is. Mindkettő sok érdekes és tanulságos részletet és adatot tartalmaz; a munka megjelenésének érdeme azonban a család fejéé, Esterházy Miklós herczégé.

Lukinich Imre.

A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig.

Írta: *dr. Balics Lajos*. Budapest. A Stephaneum nyomása 1901. 8°. 319 l.

Balics Lajos neve már ismeretes az egyháztörténeti irodalomban. A magyarországi egyház történetét az Árpádok alatt ő írta meg legalaposabban, három könyvben. Ezekből már ismerjük alapos történelmi tudását, meggyőződését és helyes ítéleteit.

A magyarországi kereszténység kilenczszázados fennállásának méltó emléke Balics legújabb műve. Nem a magyarokról szól ugyan, de mégis fontos és becses könyv, mert belőle tájékozódhatunk legrészletesebben a vallási viszonyokról, melyeket őseink hazánk területén találtak, a keresztény emlékekről és tradíciókról, melyek szent Istvánnak hittérítési működésében rendelkezésére állottak.

Legelőször Pannoniában és Daciában terjedt el hazánk területén a kereszténység és pedig, Balics bizonyításai szerint, Pannoniában sem a negyedik, sem a harmadik, hanem legalább is a második század folyamán keletkeztek az első ker. egyházak. A vallás terjedésére, megerősítésére jótékony hatással volt a thessalonikai és aquilejai ősrégi egyházak virázó állapota, szilárd szervezete s a hívők nagy száma; az egyház szolgálói kivül nem csekély érdemeket szereztek Krisztus tanításának terjesztésében a legiók és segéd-csapatok.

A legiók gyakori helyváltoztatása újabb és újabb ker. férfiakat hoz Pannoniába, melynek legénysége épp azon országokból gyűl össze, hol a kereszténység már az apostolok idejében elterjedt. Hatalmas terjesztője volt a kereszténységnek a kereskedelem is, a mennyiben a mindenfelé utazó kereskedők egyúttal a szellemi művelődés széthordói is voltak, azonban leghathatósabban és legkitartóbban a birodalom igen nagy számú rabszolgái terjesztették az evangéliumot. Igen találóan írja a szerző: „A hol a szolga urát műveltségben felülmúlja, ott az úr tanul tőle; elsöben a házi élet berendezését, annak kényelmét, majd a gazdálkodás tudását, majd végre a vallást is átveszik szolgálóiktól.“

A kereszténység elterjedésének Daciában szintén bőségesen akadt útja és módja; lakosságának jó része Ázsiából jött, leginkább Syriából s oly helyekről, melyekben a ker. hitközségek már az apostolok idejében megalakultak. Dacia egyházairól azonban részletesebb, megbízható adataink teljesen hiányoznak; mire a kereszténység annyira megerősödhetett volna, hogy létezésének emlékekben adhatott volna kifejezést, a rómaiság a pogányságban élő barbároknak engedte át a tartományt. Külön fejezetben beszéli el Balics az egyház üldöztetését Pannoniában s elénk állítja a pannóniai vértanúk jellemét. A mint az üldözés lángja magasan felesep, fellobog, „bevilágítja egyúttal a pannóniai kereszténység terjedését, egyházait, ezeknek szervezetét“.

A pannoniai kereszténység virágzó korának ránk maradt emlékeit, a ker. sírfeliratokat, Savaria, Sirmium, Siscia, Bregetio ker. vonatkozású feliratos emlékeit szintén külön fejezetben tárja elénk a szerző. Igen becses és érdekes ker. emlékünk a szegzárdi sarkophag, a benne talált jelvényekkel; a pécsi földalatti sírkamra, mely a Sopianae egyháza körül elterült ősrégi ker. temetőnek a maradványa.

Régibb s újabb történetíróink a lauriacumi (lorchi) érsek joghatósága alá utalták Pannonia jó részét, kikkel szemben Balics kimutatja, hogy a lauriacumi érsekség egyszerűen költött dolog s pápai bullákkal bizonyítja be, hogy a sirmiumi püspök volt az összes pannoniai egyházaknak metropolitája. Sirmiumból terjed el a kereszténység Pannonia minden részébe, tehát anyaegyház volt, s midőn politikailag is fővárossá lesz, püspöke is a metropolitai méltóságra emelkedik.

Az „örök Róma“ hatalma a hunok és a velők szövetséges germán népek beütésével csakhamar megszűnik e szép ország felett, de szerensére a kereszténység ekkorra már eléggé behatolt Pannoniába, s így mégis csak a római lakosság marad hazánk területén a kereszténység menedékvára, a mint egykor első ápolója is volt. Ők térítik meg az ide betelepülő barbárokat is, s „ha a barbár tömeg valamely része a római kultúra övéen kívül marad, nem is veti le pogánységát, hanem abban elpusztúl.“ (160. l.) A nyugati góthok megtérése lassankint a kereszténység körébe vonja a többi germán népeket is, a vandálokat, a gepidákat Daciában, a longobardokat, kiknek nagyobb része azoban arianussá lett; a góthoknak egy zöme is annyira húzódtott az arianismushoz, hogy azt egy burgundi forrás egyenesen góth vallásnak mondja. Balics szerint ezen ellentét volt oka, hogy hazánk területén e korban, a népvándorlás korában, állandó és erős viszonyok nem fejlődhetek, hanem egyik nép a másiknak ad helyet. Az avarok elpusztúlnak, mielőtt megértenék a kereszténységet s intézményeit, a szlávok pedig, az avarok miatt, háromszáz esztendővel veszítenek el, míg a kereszténységhez jutnak. S a pannoniai keresztényekhez csak nagy kerülővel, sok keserves munkával érkeztetett segítség „nem keletről, nem délről, jött tehát nyugatról, nem az anyaegyházról, hanem annak legidősebb leányától, a frankoktól, közvetlenül pedig a bajor egyházaktól.“ (202. l.) Az ezen korban alakuló virágzó egyházak a kereszténység fejlődésének legszebb napjaira emlékeztetnek; különösen Priwinának a Balaton vidékén elterülő tartománya lett valóságos televény földje a felsarjadzó kereszténységnek.

A pannoniai szlávok megtérését a morva-szlávok megtérése követte. A térítés itt rohamosan ment, de csekély is volt a hatása; Methodius és Cyrillus, a két szláv apostol, a népnek fogatékos és téves erkölcsi gondolkozásmódját megjavították ugyan, de minden fáradozásuk daczára sem tudták teljesen ellensúlyozni azt a hatást, melyet a német papok tanítása és szokásai a „zsengehítű“ morvákra gyakoroltak. Fenn

is állott az ellentét a német papok és a szláv hithirdetők között még akkor is, mikor a német papok elvesztették legerősebb támaszukat is, a passauai egyház hivatalos gyámolítását. A mai Duna-Maros közében lakó bolgárok közé szintén behatolt ez időben a kereszténység, minek legfényesebb bizonyítéka hazánk egyik legértékesebb lelete, a nagyszent-miklósi kincs.

A honfoglaló magyarok ép úgy, mint egykor a hunok, széttépték a pannoniai kereszténység életereit s a külföldi összeköttetéseknek és hatásoknak minden útját elvágták. A bajor egyházak további befolyása a magyarországi kereszténységre teljesen megszűnt, mert maguknak is elég bajuk volt odahaza a magyarokkal. A magyarokat kezdetben nem is lehetett külföldről téríteni, csak később, midőn a külföld látta, hogy a magyarok lábai alatt nem futó homok, hanem kötött talaj terül el, akkor jelenik meg hazánkban néhány külföldi térítő is. S a kereszténység megindulását idegen térítésnek még sem tulajdoníthatjuk: a szerző szavai szerint „magából ez áldott föld lakosságából indul az meg, a hazánk területén lakott sokféle nép kézzel kézre adja a kereszténységet, míg azt a magyarok drága örökség gyanánt átveszik és szent jelvényét, a keresztet, királyi koronájukon hordozzák, hogy a kettő együtt álljon vagy bukjen“. (304. l.)

Balies Lajos e könyvével is fontos szolgálatot tett az egyháztörténeti irodalomnak.

Hársing István.

KÜLÖNFÉLÉK.

Egy ismeretlen erdélyi művészről.

(Az Egerházi család két nemes levele.)

A mező-bándi Egerháziak levelesládájában a családnak két nemes levele őriztetik. Közülök az egyik igen értékes, becses, kulturtörténeti adalékot képvisel s mint ilyen, merőben ellentmond Acsády Ignác „Bethlen Gábor udvara“ cz. tanulmányában tett azon állításának, mintha a fejedelem nagyszerű építkezéseinél a festéseket és díszítéseket csak külföldi, idegen művészek végezték volna. Sőt a legnagyobb valószínűség szerint a gyulafehérvári palotában a fejedelem hálószobáján kívül a többi termeket — melyeket a jó Szalárdi szerint „különbkülönb képírásos, aranyos és mészmetzésbeli mesterséges menyezetek ... ékesítettek“ — épen ez az *Egerházi János magyar művész* díszítette, kinek nemeslevelét ismertetni kívánjuk.

Az Egerháziak két nemeslevele egyikét bándi Egerházi Balázs kapta Báthori Gábortól 1609-ben ama szolgálataiért, melyeket hazája s a fejedelmek érdekében tett a közügyek terén s a hadi vállalatokban. Ezért a fejedelem, — mint: „antea quoque uti intelligimus nobilem ... denuo, et ex novo,“ a nemesek közé iktatja s ilyen czímert adományoz neki: Egyenesen álló égszínkék paizs udvarában páncezélós jobb férfi kar néhány érett búzakalászt s pálmával körülvelt, csupasz kardot tart fölfelé. A paizs felett nyitott katonasisak s ezen gyöngyökkel, drágakövekkel ékes királyi korona van, melynek két oldalából két fehér liliom van kinőve. A paizst kétfelől díszítő szalagok veszik körül.

Az egész czímer leírása az eredetiben így hangzik: Scutum videlicet militare erectum, coelestini coloris, in cuius campo sive area dextrum hominis brachium loricam indutum aliquot ematurati tritici aristas, simul ac ensem evaginatam palmo comprimentem sursum porrexisse visitur; supra scutum galea militaris aperta est posita, quam contingit corona regia gemmis et margaritis decenter ornata, ex qua rursum duo candidi liliorum flores transversim emergunt; ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utramque

scuti partem pulcherrime ambiunt et exornant, prout haec omnia in capite seu principio praesentium literarum nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur.

A másik czímeres levelet mező-bándi *Egerházi János* kapta s ő érette testvére Egerházi István, 1631-ben I. Rákóczy Györgytől.

Az „ifjú nemes“ Egerházi János, úgy látszik, tanulmányai végzetével festészetre adta magát. Kiképzése után különösen a színek vegyítését értette kitűnően, de egyaránt jeleskedett az arany, ezüst s más, a szemnek tetszős színek alkalmazásánál. Az ilyen kitűnő festőt aztán Erdély főurai foglalkoztatták s foglalkoztatta különösen Bethlen Gábor a gy.-fehérvári és alvinczi kastélyainak építése, díszítése körül. Ő készítette a kastélyok koczás menyezeteit, a festéseket, kijavította a kisebbik torony óra-köreit, s azokon a számokat, s a fedelét festette zöld színre stb. Mindezekért s nagyobb reményekre jogosító tehetségéért a fejedelem Egerházi Jánost s érette testvérét újból nemesíti s ezt a czímert adja számukra: Tiszta vörös színű paizs alját három szikla foglalja el. Ezen szétterjesztett szárnyakkal sas áll balra fordított fejjel, ugyanott zöld köpenyben, zöld süveggel egy ember ül. Jobbjában háromszínű kerekded tábla s három ecset, baljában ellenség fejébe ütött véres kard van; felettük pedig egy hártvány ez a jelmondat: Quod libet, licet. A paizson sisak, ezen korona, a korona felett az alsóhoz hasonló kard látszik.

Az elmondottak az eredetiben részletesen így következnek: ... „tum vero considerantes nobilem juvenem Joannem Egerházi de Mező-Band, inde a puero honestis litteris deditum, tandem non exigua cura et fatigiis comparasse in mirabili et laboriosa illa arte pictoria progressum, quo cum aliis magnanimis viris, tum maxime serenissimo quondam Gabrieli illi sacri Romani imperii et Transilvaniae principi etc.: magui nominis praedecessori nostro, in pingendis mirificoque artificio variegandis, aureo, argenteo variisque a aliis aspectui placidis coloribus, tam *Vincziensis*, quam vero *Albensis* palatiorum principum laquearibus, adeoque renovatae minoris turris circulos, horaeque totius literas numerales condecens ordine et directa linea eliminando ut et tegmina turris, usque summa culmina viridi colore tignendo inservivisse et collaborasse idoneus repertus fuerit; in sequentia vero tempora praestantius incrementum majoremque spem suae virtutis polliceri perhibetur, quo itaque ad laudabilia quaeque facinora incitamentum ipsa ex munificentia nostra principali accedat: eundem Joannem Egerházi alias *Képiró*, veluti alioquin etiam ex nobilibus oriundum notabilis, denuo in coetum et numerum verorum et indubitatorum regni nostri Transilvaniae et partium Hungariae eidem anuexarum nobilium annumerandum, aggregandum, cooptandum et adscribendum duximus, decernentes expresse, ut idem Joannes Egerhazi alias *Képiro* ac per eum Stephanus Egerhazi frater ipsius carnalis, ipsorumque

haeredes et posteritates utriusque sexus universi a modo in perpetuum pro veris et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur. In signum autem hujusmodi verae et perfectae nobilitatis eorum haec arma: scutum videlicet rubei coloris, cujus fundum occupat rupes triangularis, cui aquila expansis alis reflexoque versus sinistram capite superstare, ei item homo viridi tunica et pileo similiter viridi et rubei guttulis notatam triaque penicilla dextra tenere, sinistra vero manibus mucronem nudum sanguinis involutum, et capiti hostili infixum sursum levare conspiciuntur, quibus omnibus supereminet album ex membrana inclinatum cum impressa Emblematica illa pharasi: Quod libet, licet. Scuto incumbit cassis detecta, aurea corona signata; supra vero coronam muero itidem inferiori similis, cum incusso capite hostile cernitur. A summitate porro cassidis teniae sive lemnisci, a sinistra quidem albi et rubei, a dextra vero partibus flavi caeruleique colorum, hinc inde defluentes utraque scuti oras sine margines decenter ambiunt et exoriant; prout haec omnia ab eodem ipso Joane Egerházi alias Képiro exquisite comptere in frontispitio praesentium exprimuntur.“

Mind a két nemes levél eredetije Egerházi Gyula birtokában van, Mező-Bándon. Sz. F.

Remekírók Képes Könyvtára, szerkeszti Radó Antal, kiadja Lampel R. (Wodianer F. és fiai.) Bpest, 1901, eddig I–VII. kötet.

Semmi sem mutatja jobban a magyar irodalmi vállalatok örvendetes föllendülését, mint az a körülmény, hogy egyszerre két nagyszabású irodalmi vállalat indult meg, melyeknek ezéjla a magyar és külföldi remekírók kiadása 50—55 kötetben. Egyik a *Lampel* (Wodianer) cég (ez agilis, nagy munkakörű könyvkiadók) vállalata, mely a magyar és világirodalom kincstárából az első sorozatban tervezett 50 kötet kiadását már meg is kezdette. A másik a *Franklin-Társulat*, a mely a „Magyar Remekírók“ kiadását tervezi 55 kötetben. A múlt évben indult meg a „*Remekírók Képes Könyvtára*“ (Lampel-Wodianer kiadása), a mely felölelni készül a régibb és újabb magyar irodalom legjelesebb költői s államférfiai műveit, u. m. Pázmány, Zrinyi, Mikes, Csokonai, Berzsenyi, Kazinczy, Katona, Kisfaludy Károly, Kölcsey, Bajza, Garay, Vörösmarty, Madách, Reviczky, Kossuth Lajos és Deák Ferencz műveit s már is kiadta Petőfi, Kisfaludy Sándor és Tóth Kálmán költeményeit. A külföldi irodalomból a tervezetbe fel vannak véve a görög tragédia írók, aztán Homéros, Virgil, Byron, Goethe, Schiller, Heine, a Niebelung-ének, Musset, Leopardi, Firduzi és már is megjelent Shakspeare és Molière műveiből egy-egy kötet. A kötete-

ket magyar művészek képekkel illusztrálják s irodalomtörténetírók, aesthetikusok bevezető tanulmányokkal látják el.

A „*Remekírók Képes Könyvtára*“ múlt évben megjelent I. II. kötete *Petőfi Sándor összes költeményeit* tartalmazza, melyet *Radó Antal* rendezett sajtó alá és *Ferenczi Zoltán* (legkitűnőbb Petőfi-monografusunk) látott el életrajzi bevezetéssel. A szép kiadást művészi képek ékesítik. Ára a két kötetnek 10 korona.

A III. és IV. kötetben *Kisfaludy Sándor összes költeményei* foglaltatnak, melyet *Zilahy K.*(iss) *Béla* (Junius) látta el életrajzi bevezetéssel s jeles művészek illusztráltak.

Az V. kötet *Shakespere remekei* I. kötetét adja, *John Gilbert* rajzaival, *Alexander Bernát* bevezetésével. *Coriolanus*, — *Othello*, — *Romeo és Julia* vannak kiadva e kötetben, *Petőfi*, *Mikes Lajos* és *Telekes Béla* fordításában.

A VI. kötetben *Molière remekei* I. kötete jelent meg, magyar és külföldi művészek rajzaival, *Haraszi Gyula*, a francia irodalom legkitűnőbb magyar ismerőjének, jeles tanulmányával.

Az eddig, már ez évben megjelent utolsó, VII. kötetben *Tóth Kálmán válogatott költeményei* foglaltatnak, magyar művészek rajzaival, *Endrődi Sándor* jeles költőnk szép bevezetésével.

A kiadott kötetek kiállítása külsőleg is nagyon esinos és tetszetős. A nyomás tiszta, a betűk szép formájúak, a boríték kötése kék vászon s lilium virágok között az illető költők dombornyomású arczképe van mindenik kötet homlokán s alatta a kötet címe. A gyűjteményből évenként 6 kötet jelenik meg, az egész sorozat (50 kötet) ára fűzve 200, díszkötésben 250 korona, megrendelhető a kiadó czégnél (Bp. Andrassy-út 21.)

Krassó-Szörényvármegye néprajzi viszonyai a mohácsi vész előtti időkben. *Irta Turhányi Tihamér*. Lugos, 1901.

Ügyes forrástanulmány, mely oklevéltárak alapján bebizonyítja, hogy a mai Krassó-Szörény vármegyének lakossága a magyar történelem első századaiban magyar volt; ez a lakosság még abban az időben települt le, mikor a magyarság még az eredeti törzsek szerint élt, szóval az Árpádok korában; idegen pl. német, szláv, vagy olasz csak elvétve akadt köztük. Oláhoknak ez időben semmi nyomuk sincs; csak Károly Róbert uralkodásának utolsó évében tűnnek fel az első oláh lakosok, de mint telepítők, kik lakosokat hoztak a megye lakatlan, vagy elhagyatott területeire. Mivel pedig a telepítések csak idegenből történhettek, következik, hogy az újonnan telepített oláhok idegen

bevándorlók. Az oláhok beözönlése különben a XIV. századtól fogva öltött nagyobb mérveket, a minék azután egyik eredménye a nyelvi átalakulás, s a magyarság csökkenése. Mindemellett a magyarság még a XVI. század elején is megtartotta elsőbbségét, az újonnan keletkezett, illetőleg a két-három új faluvá alakult régi községeknek magyar jelzőkkel való megkülönböztetése legalább ezt mutatja. A mohácsi veszedelem itt is határvonal, s a magyarság területi és számbeli megfogyatkozását jelenti.

Nagy Lajos király viszonya az aquiléjai pátriárkákhoz.
Történeti tanulmány. Irta *Pör Antal*. (Budapest. Szent-István-Társulat, 1900.) A tudós szerző jelen értekezésében hazánk történetének új és érdekes fejezetét tette közzé, mely tanuságot tesz a magyar nemzet nagyhatalmi eljárásáról a XIV. században. Bevezetésképen elmondja, hogy mennyi veszély és szívós küzdelem közt keletkezett az aquiléjai püspökségből pátriárkaság, a hatalmas német papi állam, mely később IV. Henrik császártól fölségi jogokat is kapott. Aquiléja 1218-ban lépett szorosabb viszonyba hazánkhoz, Bertold, meráni herceg révén, kit III. Honorius pápa helyezett át a kalocsai érseki székből Aquiléjába. Anynyira jó viszony volt Bertold pátriárka s a magyar királyi család között, hogy a pápa Bertold közbenjárását használta föl a végre, hogy II. Endre király a német rend lovagjainak a Barcaságot Erdélyben visszaadja. Később a magyar Anjouk és az aquiléjai pátriárkák közt a barátság és szövetség első sorban Velence tulkapásai ellen irányult, mely szövetség különösen Nagy Lajos király alatt lett aktualissá, midőn a horvátok megfélemezése után Velence ellen lépett fel támadólag, hogy Zárát az ostrom alól fölmentse. A barátság különösen akkor vallotta meg magát, midőn Lajos király Johanna megfenyítésére Szicziába küldötte hadi népét; ez alkalommal Bertrand pátriárka nem gátolta, sőt elősegítette utjukat, a királyt pedig fényesen megvendégelte. Midőn pedig Nagy Lajos Dalmátország visszafoglalása céljából indított hadat Velence ellen, Bertrand utódja, Miklós pátriárka szintén a velencei köztársaság ellen foglalt állást s a magyar királyhoz csatlakozott. Viszonyosul Nagy Lajos is tett szolgálatot később Della Torre pátriárkának, midőn IV. Rudolf osztrák herceg birtokai kikerekítése végett a pátriárkátus területére vetette szeméit; hogy Lajos király ez ügyben még a szentszékkal is tárgyalt, kitűnik abból, hogy János jogtudor, mint a magyar király követe, ezen időben (1361) a pápai udvarban tartózkodik. S csakis Nagy Lajos közbenjárásának tulajdoníthatjuk, hogy az aquiléjai pátriárkátus törzsbirtokait nem saecularizálták. Még inkább kitűnt Nagy Lajos jóakarata Marquard pátriárkai iránt azon nagy háboruban, melyet Genova és Padova a magyar király szövetségében szárazon és tengeren Velence ellen folytatott. A szövetségbe Nagy Lajos befogadta az aquiléjai pátriárkát is és Carrara Ferenczet, Padova urát arra kötelezte, hogy a magyar király parancsára mindenkor

háborút indít az aquilėjai egyház ellenségei ellen. Nagy Lajos király halálával vége szakadt a befolyásnak, melyet a magyar királyok Aquilėjára gyakoroltak, de a régi idők visszhangja nehányszor azután is megszólt, különösen, ha segélyre volt szükség. Méltán sorakozhatik ez értekezés is Pór Antálnak Nagy Lajos magyar királyról írott eddigi munkáihoz.

A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája. Irta *Békefi Remig dr.* (Budapest, Szent István-Társulat, 1901.) A magyarországi katolikus egyház ősi intézményeinek egyikét, a káptalant mutatja be a szerző jelen értekezésében. Előzőleg szent Chrodegang reguláját ismerteti, mivel hazánkban is a szerint szervezkedtek a káptalanok. A kanonokok kezdetben a szerzetesek módjára egy házban laktak, közösen zsolozmáztak és aludtak s csak a káptalani birtokok megalakulásakor váltak szét; azonban még mindig megkivánták tőlük, hogy helyben lakjanak s hogy közösen végezzék a napi zsolozsmákat. Az egyes káptalani állásokkal járó jogokból és kötelességekből forrásaink kevés adatot őriztek meg s csak jóformán a XIV. századból vannak kimerítő kúttörtek a káptalani szervezetről, melyek nyomán szerzőnk is rajzolja a káptalan szerzetét; így ismertet meg bennünket a prépost, olvasókanonok (lector), éneklőkanonok (cantor), őrkanonok (custos) s az esperesek (archidiaconi) joghatóságával, az egyszerű kanonokok: a dékán, praebendarius és karbeli papok kötelességeivel.

A régi Buda és Pest művészete a középkorban (Műtörténelmi és topografiai tanulmány) Irta *Divald Kornél.* (Budapest, Szent István-Társulat, 1901.) Divald műtörténelmi tanulmányaival egymásután gyarapítja irodalmunkat. A „Művészettörténeti Korrajzok“ két kötetét és a „Felsőmagyarországi reneszánsz építézet“ című könyvét kedvezően fogadta a kritika s élvezettel olvassák a műtörténet kedvelői. Most megjelent könyvében a régi Buda és Pest szinte nyom nélkül elenyészett középkori művészetét világítja meg a szerző, melyből következtethetünk arra is, hogy a török uralom alatt sinylődő többi városok művészeti emlékei milyen pusztuláson estek keresztül. Részletesen foglalkozik a régi Buda topografiájával, a tatárjárás előtt és után, mely a művészi élet tekintetében a Margitszigettel egyetemben Zsigmond király koráig jóval fontosabb szerepet tölt be, mint a IV. Bélától mai helyén egészen újonnan alapított Budavára és a lassan épülő Pest. A régi Budának templomairól a régi krónikások nem egyszer emlékeznek meg valóságos elragadtatással, melyek után közel negyven monumentalis épületről szerzőnk tudomást Divald művéből. Róbert Károly özvegyének, Erzsébet királyné bőkezűségéből alapítottak Ó-Buda legpompásabb épületei; az ó-budai székesegyház pedig oly fényvel alakította át, a minőben a budaiak épületeiken addig még nem gyönyörködtek. Részletesen foglalkozik a szerző Budavára és külvárosai-

nak egyházi építészetével Zsigmond király koráig. Megemlékezik a budavári Mária-Magdolna templomról, melyről legtöbb adat azon évszázados pör okírataiban maradt reánk, melyet plébánosai a budavári Nagyboldogasszony templom plébánosai ellen folytattak; kimutatja, hogy Nagyboldogasszony temploma már a XIII. században csarnoktemplom volt és nem a XIV. században alakították át olyanná. Divald Kornél szorgalmasan összegyűjtötte az adatokat is, melyek e templomokra és felszereléseikre vonatkoznak. Érdeklünk várjuk másik monographiáját, melyben Zsigmond király és Hunyadi Mátyás építkezéseit fogja ismertetni, a midőn a mohácsi vész előtti Buda művészi képéről teljesebb fogalmat alkothatunk magunknak.

H. I.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az E. M. E. bölcselet-, nyelv- és történettudományi szakosztálya érdekes felolvasó ülést tartott febr. 9-én d. e. a városháza dísztermében, nagyszámú hallgató közönség előtt. Szamosi János megnyitó szavai után *Moldován* Gergely egyet. tanár olvasott fel „A román katona lelki világáról“, szellemesen, tanulságosan. A felolvasást a hallgatóság nagy élvezettel fogadta s lelkesen megtapsolta. A második felolvasó dr. Kiss Ernő unit. főgymn. tanár volt, a ki „Vörösmarty, Deák és Wesselényi levelezése“ keretében szépen jellemezte a három szellem-óriás egymáshoz való barátságát. Múltán megérdemlett eljenzést kapott. — A harmadik felolvasást, illetőleg szabad előadást Szádeczky Lajos tartotta „A régi erdélyiek életmódjáról“, báró Apor Péter nem rég felfedezett versei alapján, melyeket a nagynevű történetíró 1739 ben írt. Apor emez igen érdekes versei a titulusokról, a vendégségről, a fejedelem lakomáiról, a régi tánczokról, utazásokról, ruházatról, lakodalmakról, temetésről s a híres 1702-iki gyalui lakodalomról szólnak, melyeket Apor egyéb verses történeti munkáival s levelezéseivel két kötetben az Akadémia fog kiadni Szádeczky szerkesztésében. A ki azokat nem rég a br. Apor-család altorjai levéltárában fedezte fel. A bemutatott korjellemző szép részleteket a közönség nagy érdeklődéssel hallgatta. Új tagokul felvették: ifj. Bartók György, Szász Ferencz és Roska Márton tanárjelöltek *Kolozsvárt* (aj. a titkár).